

"Історія повсякденності: становлення в історичній науці. Методичні прийоми і технології вивчення повсякденності в шкільному курсі історії"

Автор: Заворотна Лілія Павлівна

Департамент освіти Вінницької міської ради

Міський методичний кабінет

Заклад «Загальноосвітня школа I - III ступенів №10

Вінницької міської ради»

«Історія повсякденності : становлення в історичній науці. Методичні прийоми і технології вивчення повсякденності в шкільному курсі історії»

номінація «Навчально-методичний посібник»

Заворотна Лілія Павлівна,

вчитель історії,

«спеціаліст вищої кваліфікаційної категорії»,

«старший учитель»

тел. (097)517-58-43

м. Вінниця

2016

Автор **Заворотна Лілія Павлівна**, вчитель історії закладу

«Загальноосвітня школа I-III ступенів №10 ВМР»

Заворотна Л.П. «Історія повсякденності : становлення в історичній науці. Методичні прийоми і технології вивчення повсякденності в шкільному курсі історії». Методичний посібник / Л.П.Заворотна. -Вінниця: ММК, 2016,-84 С.

Рецензенти:

Максименюк О.М., заступник директора з навчально - виховної роботи,

спеціаліст вищої кваліфікаційної категорії, вчитель-методист

Приймак Ж.В., вчитель історії, спеціаліст вищої кваліфікаційної категорії,
вчитель-методист.

Рекомендовано методичною радою

Закладу «Загальноосвітня школа I-III ступенів №10 ВМР»

(Протокол 3 4 від 18.11.2015р)

В даному посібнику автор пропонує різноманітні методи та прийоми, які можуть бути використані вчителями історії, керівниками гуртків на уроках історії та позакласній роботі.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ІСТОРІЯ ПОВСЯКДЕННОСТІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ.....	6
1.1. Проблема становлення історії повсякденності.....	6
1.2. Український вимір історії повсякденності.....	15
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ ПРИЙОМИ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ПОВСЯКДЕННОСТІ В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ІСТОРІЇ.....	20
2.1. Урок всесвітня історії (8 клас).....	27
<i>Повсякденне життя Західної Європи XVI - першій половині XVII ст.</i>	
2.2. Урок історії України (9 клас).....	36
<i>Повсякденне життя Західної Європи XVI - першій половині XVII ст.</i>	
2.3. Урок історії України (10 клас).....	39
<i>«Становище українського населення на початку XX століття»</i>	
2.4. Позакласний захід і історії (для учнів 7-9-х класів).....	50
<i>Традиційні українські страви.</i>	
ВИСНОВКИ.....	65
Додаток 1.....	67
<i>Європа в XVI-XVII століттях. Загальні зміни повсякденності європейського життя</i>	
Додаток 2.....	74
<i>Повсякдення в період війни</i>	
Додаток 3.....	78
<i>Чим харчувався пересічний вояк Другої світової війни. (11 клас)</i>	
Список використаних джерел.....	85

ВСТУП

Шкільна історична наука в Україні спрямована на формування в учнів самоідентичності та почуття власної гідності на основі осмислення соціального та морального досвіду минулих поколінь, розуміння історії і культури України в контексті загального історичного процесу.

Кожне суспільство, кожна нація, кожна країна має не тільки політичну, економічну, національну, культурну історію. Багатогранною і багаторівневою є соціальна історія, одним з її виявів є повсякденне життя. Будь-яка сфера людської життєдіяльності невід’ємна від щодення. Висока політика і дипломатія, торгівля й економіка, мистецтво і мода, релігія й освіта, воєнна справа й етнічна культура - все вплетене в мережу повсякденності. Для всіх є очевидним, що повсякденність в історії завжди була, є й буде, вона не може зникнути, кудись подітися, випасти з історичного буття ні окремої людини, ні суспільства чи народу,

епохи. Повсякденність є канвою всіх наших справ, великих і малих, приватних і громадських. На сьогодні в Україні не створено жодної не те що фундаментальної, а й навіть узагальнюючої і фрагментарної праці з історії повсякденності українського народу. Українська історична наука досі перебуває в полоні стереотипів марксистської історіографії, яка віддавала пріоритет політичній історії, соціально-економічним факторам, описувала історію воєн, дипломатії, популяризувала історію партії та ін. Певні зрушення намітилися останнім часом, але історія повсякденності носить епізодичний характер, частіше фрагментарно розкидана по сторінках підручника як другорядна.

Об'єктом дослідження в даній роботі є вивчення процесу становлення, розвитку історії повсякденності, причин, що призвели до відставання від європейської української історичної науки.

Предмет дослідження – теоретичне обґрунтування необхідності вивчення історії повсякденності, його методичне забезпечення.

Мета і завдання дослідження :

- вивчення крізь призму історії стану, становлення і розвитку історії повсякденності як методології історичної науки в Європі та Україні зокрема.
- встановлення аксіологічного, агностичного значення олюдненої історії;
- узагальнення досвіду щодо методики вивчення повсякденності в шкільному курсі історії.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРІЯ ПОВСЯКДЕННОСТІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ

1.1. Проблема становлення історії повсякденності

Новий напрям у методології історії, що отримав просту назву «історія повсякденності», пов'язують з діяльністю французьких істориків широковідомої історіографічної школи «Анналів» М. Блока, Ф. Броделя, Л. Февра. Саме діячі школи «Анналів» твердо обстоювали людинознавчу, народознавчу концепцію історії. Відмовившись відтворювати на папері історичний процес на основі державних документів, французькі історики цієї школи створили фундаментальні праці, що відобразили матеріальні цивілізації людства з найдавніших часів до наших днів. Із їхніх творів перед читачами постала динаміка процесу життя звичайних людей: як вони працювали, забезпечували себе харчами, одягом тощо; що їли й пили (з наведенням кулінарних рецептів, описами сервіровки столу, цінами на продукти й товари повсякденного вжитку); в яких помешканнях жили багаті й бідні; який вигляд мали будинки й вулиці міст та сіл; як здійснювалася торгівля (з конкретним описом ринків і ярмарків); як розважалися люди, як змінювалась мода в одязі; якими були заводи і фабрики, транспорт, банки, торговельні товариства і компанії та як все це функціонувало; який вигляд мала соціальна та національна структура населення; як діяли механізми взаємин держави і її громадян та механізм ринкової економіки (аж ніяк, до речі, не тотожний

капіталізму) тощо.

Чим обумовлене було зневажання історією людини? Хто і коли започаткував процес процес?

Практика зневажання світу повсякдення у західній історичній традиції, вочевидь, започаткувалось ще в еллінській античності. Адже відтоді західна історія вибудовує модель такого типу спільноти, що заснований, по-перше, на індивідуалізації особи, і, по-друге, на калькуляції інтересів і рівному співвідношенні сил. Саме у Греції започаткувались такі норми соціалізації. Колискою еллінського полісного суспільства є майдан, агора, як осереддя і символ соціального простору, як політичний, торговий і сакральний центр водночас. Полісна громадянська єдність і відповідальність виростає з публічності, вона також є результатом владних стосунків і зводиться до впорядкування посередництвом кодексів і угод, тобто норм і обмежень. Отже, західний індивід формується в просторі агори як публічному, тобто відкритому, спільному, громадському просторі і його суб'єктивність підпорядкована законам єдності, що задаються публічністю, тобто сформована соціальними практиками.

Визначаючи необхідні умови набуття людиною своєї самості, Аристотель наполягав на встановленні дистанції між «Я» та іншими, між «я» і світом сущого. Лише простір публічності, у такому разі, створював можливість ідентифікації, забезпечував свободу суб'єкта, здійснювану у небайдужому баченні (спостереженні) і вільному говорінні (висловленні, судженні).

Натомість повсякденності випадало бути галуззю стереотипізації публічності. У ній реалізована в публічному просторі свобода суб'єкта набувала анонімного характеру загальноприйнятої норми, не обговорюваної умови здійснення свободи. Без цього входження умов суб'єктності у плоть культури, як відзначав пізніше Б. Вальденфельс, не можливе життя у визнаних межах, зі звичними навичками і правилами, традиціями та інститутами. У цьому, на його думку, і є сенс «повсякденювання» життя, в якому публічний простір свободи і звичайне життя підтягуються один до одного [13]

Оскільки у звичному (повсякденному) опозиція «Я - інший» взагалі втрачає свою доцільність, не є виправданою, то для особистості світ, що «байдужий» до неї, має сумнівну цінність. Звідси й витікає зневажання повсякденності, побуту, приватного світу дому як тієї сфери, яка розмиває воління, розсіює суб'єктивність. Уже в античності цей факт знаходить своє вираження в протиставленні людини як громадянина (*polites*) і приватної особи, господаря дому (*idiotes*), протиставленні, що утверджує пріоритет і значимість першого на противагу другому. У просторі дому суспільні кодекси не те щоб зовсім втрачають свою силу, але істотно послаблюються. Дім, приватне життя, світ повсякденних турбот - це свого роду укриття від всепроникного світла публічності. Тут людина якоюсь мірою втікає від необхідності «стояти і вистояти», чинячи опір зовнішнім, владним силам і формуючись під їх впливом. Водночас, оскільки людина немислима без дому (неможливо «струсити пил» повсякденності з ніг раз і назавжди), то в західній культурі склався двоїстий підхід до повсякденності, певна поблажливість до наявності цієї сфери буття.

У середньовіччі повсякденність набула ще більшої нігілізації через ряд причин. По-перше, щоденне життя жодною мірою не підлягало сакральній легітимації (земне - мить, небесне - вічність), навіть більше: буденний гріховний світ загрожував духовній довершеності, заважав сходженню до божественних істин. По-друге, повторювана зрозумілість повсякдення, її банальність, позірна нескладність і доступність стали тлумачитись як вульгарність (*vulgate* - простонародний) на противагу і вищому таїнству життя, і

когнітивним принципам схоластичної науки.

У добу Відродження з її ідеальним антропоцентризмом і титанізмом повсякденність, така невиліковна від буденних дріб'язкових турбот, не позбавлена бруду стосунків і ницості вчинків і дій пересічної людини, остаточно набула окреслень закритої сфери, і була протиставлена відкритій - теренам високої культури [14,с.17].

З огляду на вище означені причини повсякденність стала трактуватися класичною філософською традицією Заходу як анонімно-усереднений модус соціальності, як несправжня сфера людського буття, тому тема повсякденності посіла периферійне місце в системі класичного філософського знання, набула в ньому маргінального характеру. Відповідно, в гуманітарних науках не було сформовано зацікавленості до буденного, в тому числі й в історії. У межах класичних підходів соціального пізнання повсякденність вважалась за нижчу реальність. Вона тлумачилась лише як фон або ж зовнішня поверхня (завіса), за якою лежить справжня реальність, а саме: економічні зв'язки і стосунки .

Чи не вперше в історії культури елементарне повсякденне життя на подіум особливої вартості піднесли у XVII ст. «малі» голландці своїм побутовим малярством. Голландські жанристи малювали безтурботне життя, хоча країна щойно вивільнилась з-під іспанського панування, воювала з Англією, потерпала, як і в усі інші часи, від чуми та інших пошестей. В їх картинах немає виплеканого ідеалу і змістової домінанти: все рівноцінне за значенням. Життя людей і речей - справжній потік життя. Пензлем «малих» голландців був створений масовий реалістичний повсякденний автопортрет цілого народу, котрий самовиразився не через ототожнення з визначними подіями, а через свій і тільки конкретно свій - без відсилань до міфічних архетипів і історичних взірців - образ і уклад. Такий демократизм був результатом глибокої національної самоповаги молодій нації і, водночас, великої гордині.

Століттям пізніше великий енциклопедист і просвітник Ж.-Ж. Руссо влучно резюмував: «Потрібно бути великим філософом, щоб одного разу помітити те, що бачиш щодня». Філософи-просвітники на чолі з Д.Дідро у першому наближенні зрозуміли, що існує залежність між технологіями виробництва і типом панівної в суспільстві думки, Гегель розглядав людську діяльність не тільки як духовну, але й трудову.

Отже, у класичній і некласичній філософії повсякденне не було предметом дослідження, оцінювалося, за рідкісним виключенням, негативнокритично. За повсякденням закріпився статус «низької», профанної царини діяльності, «доморощеної мудрості» - невиразної, дилетантської, некритичної свідомості, на противагу ясній, спеціалізованій, методичній (Платон, Кант, Гегель, Маркс та ін). М.Бердяєв, А.Камю, Г.Маркузе, Е.Муньє, Ф.Ніцше, Х.Ортега-і-Гассет, Е.Фромм, М.Хайдеггер, О.Шпенглер, К.Ясперс та ін. ототожнювали повсякденне з «масовим», обивательським і розглядали його під знаком культурного занепаду, як спорожніле.

Цікаво, що Маркс і Енгельс також звертались до щоденності. Під повсякденністю вони зрозуміли форму безпосередньої діяльності, завдяки якій люди вдовольняють свої щоденні потреби за допомогою звичних засобів і прийомів, відтворюючи своє власне буття, а значить, і буття суспільства в цілому.

Поняття «повсякденність» з'явилося в Європі з переходом до сучасного, модерного суспільства в середині XIX ст.

Радикальним поворотом в історичній науці, що сприяв формуванню історії повсякденності

як напряму спеціальних історичних студій, була зміна дослідних пріоритетів і методологій у середовищі французьких істориків, де найбільш гостро була усвідомлена загальна криза позитивізму. Йдеться про діяльність Марка Блока і Люсьєна Февра зі «Школи «Анналів», котрі першими визнали необхідність антропологізації історичної науки, повернення на її сторінки людини як історичного суб'єкту, що був втрачений, розчинений у глобальних політичних, економічних подіях і процесах. «Анали» у 30-х роках ХХст. звернулись до дослідження людини-трудівника, предметом їх вивчення стала «історія мас» на протигагу «історії зірок», історія ,видима не «згори», а «знизу». Марк Блок підкреслював, що в центрі уваги історика повинна перебувати не людина, а люди. Завдання історика – змусити минуле «розмовляти», тобто сказати те, чого воно не усвідомило або не збиралося висловити. Писати історію, в якій діють живі люди, - девіз М.Блока і його послідовників.

Нове для тодішньої історичної науки питання – людські почуття. Не можна претендувати на розуміння людей, не знаючи, як вони почувалися, поводитися. Вибухи відчаю і люті, безрозсудні вчинки, раптові душевні злами додають чимало труднощів історикам, які інстинктивно схильні реконструювати минуле за схемами розуму.

Історія повсякденності, як окремий напрям поступу історичної науки склався в середовищі західнонімецьких учених молодого покоління, які в умовах системної кризи німецької історичної науки протиставили традиційному вивченню нової та новітньої соціальної історії Німеччини (головним чином — державної політики, глобальних суспільних і економічних структур та процесів) дослідження «малих життєвих світів» і повсякденного життя пересічних громадян. Підґрунтям становлення історії повсякденності були, з одного боку, розчарування німецьких громадян у сподіваннях на швидкі й корінні зміни в економіці та соціальному житті, а з іншого — скепсис щодо безмежних можливостей індустріального суспільства. В цьому сенсі історія повсякденності свого часу трактувалась як новий, «альтернативний» культовий рух і як «альтернативна історіографія».

У французькій історіографії своєрідними предтечами історії повсякденності стали дослідження М.Блока та Л.Февра, в яких предметом аналізу були емоційні, інстинктивні та імпліцитні — такі, що можуть бути виявлені тільки через їхні зв'язки з іншими об'єктами чи процесами, — сфери мислення соціальних низів суспільства; а також Ф.Броделя про «матеріальну цивілізацію, економіку і капіталізм 15-18 століть» (його праця — «Структури повсякдення» була присвячена саме сфері повсякденного життя тогочасних людей) та П.Бурдьє з проблем етнології та соціології. Фернан Бродель писав: «Вихідним моментом для мене була повсякденність – та сторона життя, в яку ми виявилися залучені, навіть не віддаючи собі звіту в тому, - звичка, або навіть рутинна, ці тисячі дій, що протікають і закінчуються ніби самі собою, виконання яких не потребує нічийого рішення і які відбуваються, по правді кажучи, майже не зачіпаючи нашої свідомості... Я вважаю, що людство більш ніж на половину занурене в таке повсякденність» [11].

У Великій Британії значний вплив на розвиток там історії повсякденності мали праці «батька» нової британської соціальної історії Е.Томпсона (зокрема, найвідоміша його монографія «Становлення англійського робітничого класу», 1963), а також дослідження ліберально налаштованих британських істориків,

які працювали в галузі соціальної історії й намагалися створити теоретичну картину реальної мозаїки різноманітних сторін повсякденного життя різних соціальних груп й індивідів.

У Німеччині в процесі становлення історії повсякденності її adeptам довелося витримати жорстку критику авторитетних істориків, які вбачали у своїх опонентах прибічників лівацьких політичних ідей, а саму історію повсякденності розцінювали як такий альтернативний напрям соціально-наукової історії (Social Science History), що заперечує ідею раціональності й зраджує цінностям євроатлантичної цивілізації. У Великій Британії та Франції й особливо у [США](#) ставлення істориків-традиціоналістів до історії повсякденності було більш доброзичливим. Остаточне визнання науковим товариством, в тому числі й у Німеччині, того, що історія повсякденності є складовою частиною історичної науки, відбулося лише наприкінці 1980-х рр.

На сьогодні в рамках історії повсякденності сформувалися два підходи. Прибічники **першого підходу**, досліджуючи «повсякденність», акцентують увагу на її «елементах повторюваності». Вони вважають, що саме через повторюваність і рутинізацію відбувається «підпорядкування людей авторитетові» та, відповідно, стабілізація соціальних структур. Адепти **другого підходу** у своїх дослідженнях «повсякденності» орієнтуються, навпаки, на виявлення в ній змінного й внутрішньо суперечливого, аби через реконструкцію трансформацій «повсякденності» виявити: яким чином учасники історичного процесу ставали чи могли стати об'єктами історії, а яким — її суб'єктами.

Джерельну базу історії повсякденності складають давні тексти — церковні метричні записи, документи лікувальних закладів, шлюбні домовленості (контракти) тощо, а також предмети повсякденного побуту, матеріали усних опитувань. Усе це помітно розширює предметне поле історичних досліджень, а також дає змогу дослідникові максимально наблизитися до індивідуума чи групи (не надто чисельної), яку він вивчає. Саме завдяки історії повсякденності у фокус досліджень, наприклад, німецьких істориків потрапили найрізноманітніші прояви злочинності, що набули свого часу поширення у передреволюційній [Пруссії](#) (Д.Блазіус «Буржуазне суспільство і злочинність», 1976), побут і сімейне життя робітників Руру (К.Тенфельде «Соціальна історія шахтарів Руру в XIX ст.», 1977), світ волоцюг і жебраків у Баварії, Швабії і Франконії 2-ї пол. 18 ст. (К.Кюхтхер «Люди на вулиці», 1983) тощо.

Теоретичне обґрунтування повсякденності у класичному вигляді сформулював німецький соціолог Норберт Еліас у статті «Про поняття «повсякденності»» (1977), навівши вісім ознак:

- повсякденність буднів як протилежність святу;
- повсякденність як рутинна (на відміну від надзвичайних сфер суспільства);
- повсякденність як трудовий день - на противагу життєвому безтурботному світу буржуа, що живуть у розкоші і неробстві;
- повсякденність як життя народних мас - у контрасті з життям високопоставлених і могутніх осіб;
- повсякденність як сфера буденних подій, галузь ординарних, дрібних явищ, фактів і подій;
- повсякденність як приватне життя (сім'я, кохання, діти) - на відміну від професійного чи офіційного життя;
- повсякденність як сфера правдивих, нормальних, природних, нерелекторних переживань - на противагу штучним, раціональним, науковим переживанням і думкам;
- повсякденність як буденна свідомість.

Остаточна легітимація проблематики повсякденності в історичній науці пов'язана з Фернаном Броделем. Він показав, що умови повсякденного існування людини, той культурно-історичний контекст, на тлі якого розгортається життя людини, його історія, спричиняють вирішальний вплив на вчинки та поведінку людей. Фернан Бродель пише: «Висхідним моментом для мене була повсякденність - та сторона життя, в яку ми буваємо втягнутими, навіть не даючи собі звіту, - звичка, чи навіть рутини, це тисячі дій, що протікають і закінчуються наче самі по собі, виконання яких не вимагає нічиїх рішень і котрі відбуваються, по правді кажучи, майже не зачіпаючи нашої свідомості. Я гадаю, що людство більш ніж наполовину занурене в такого роду повсякденність. Незліченні дії, передані в спадок, накопичені без будь-якого порядку, повторювані до безконечності, перш ніж ми прийшли у цей світ, допомагають нам жити - і водночас підкорюють нас, чимало вирішуючи за нас впродовж нашого існування. Тут ми маємо справу зі спонуканнями, імпульсами, стереотипами, прийомами і способами дії, а також різними типами зобов'язань, що змушують діяти, котрі почасти, причому частіше, ніж ми це можемо уявити, занурюються до самих незапам'ятних часів ...». [11]

Загострена цікавість до повсякденності сьогодні - ознака зміни парадигм, зламу, що супроводжується критикою глобальних пояснювальних схем, глобальних соціальних і культурних проектів, прагненням до пошуку нових засад історичної науки, супротив проти репресивності класичної науки, класичних соціальних інститутів, підвищеною цікавістю до культурної плоти історії, директор Сорбонського Центру досліджень повсякденного життя М. Маффесолі трактує піднесену увагу до повсякденності як ознаку обвалу великих пояснювальних схем минулого.

Бродель Ф. Динаміка капіталізму.- Смоленськ,1993. -С.13

1.2.Український вимір історії повсякденності

На сьогодні в Україні не створено жодної не те що фундаментальної, а й навіть узагальнюючої і фрагментарної праці з історії повсякденності українського народу. Українська історична наука досі перебуває в полоні стереотипів марксистської історіографії, яка віддавала пріоритет політичній історії, соціально-економічним факторам, описувала історію воєн, дипломатії, популяризувала історію партії та ін. Але все це - ще не історія людей. Політична історія - це історія еліти. А що в такому випадку уготовано багатомільйонному народові? Очевидно, горезвісне - бути гвинтиком або нулем .

Вітчизняна історична думка застерігає і від однобокого, економічно-політичного погляду на історію, і від спрощеного погляду на власне історію повсякденності. Це - аж ніяк не історія побуту, житла чи одягу.

В історичній науці на сьогодні склалися два підходи до розуміння й вивчення історії повсякденності:

1) реконструкція ментального макроконтексту епізодів історії;

2) реалізація прийомів мікроісторичного аналізу.

Об'єктом пізнання в історії повсякденності, очевидно, є сама людина в її взаєминах зі світом природи та соціуму, що її оточує. Оскільки різні сторони соціального буття досліджуються

різними соціальними і гуманітарними науками, історія використовує їх доробок і методи дослідження, а тому виступає інтегральною, комплексною наукою, яка охоплює усю сукупність суспільних взаємин людей — політичних, громадських, економічних, етнічних, сімейних, правових, культурних тощо.

Зараз проблематика повсякдення дедалі набуває не тільки популярності, а й наукової самостійності, тому що вона тяжіє до комплексної реконструкції історії. Історики повсякденності, як і звичайні історики, об'єктом свого наукового дослідження визначають людську історію, але для перших ключем прочитання є подієва історія (військова, політична, державна, династична, дипломатична, класова), натомість поза їх увагою залишаються її буденні деталі, особистісні чинники. Історія ж повсякденності має яскраво виражений інтегративний характер, її цікавить все: і вплив тих чи інших подій на повсякденне життя людей, і побут, і ментальності, і стереотипи, і казуси, і приватне життя тощо. Саме повсякденна історія повинна вийти на перше місце в процесі історичного пізнання, оскільки, на відміну від панівних схем, саме вона може скласти реальне уявлення про життя людей у минулі епохи. Охопити у конкретному вивченні цю багатомірність соціального буття є практично неможливо. Тому в історичному пізнанні доводиться обмежуватися тими відносинами та явищами, які безпосередньо включені в дослідження. Вони й складають предмет дослідження.

Інакше кажучи, історія повсякденності – це, *перш за все, процес олюднення побуту, психологізація щоденного життя, ставлення людини до побутових проблем, до влади, держави і суспільства в цілому через призму особистісного сприйняття умов життя.* (О.Удод)

В українській історіографії лише останнього десятиліття з'явилися спеціальні дослідження істориків з проблематики повсякдення: Г.Васильчук, Н. Гогохія, В.Головка, О.Удод, О.Куньовська, О.Коляструк. До ХХ сторіччя історії повсякденності доводилося виборювати право на існування, доводити самодостатність і важливість об'єкту дослідження.

Слід зазначити, що у вітчизняній історіографії була традиція описування минулого з позицій «історії повсякденності». Так, В.Ключевський визначав змістом історичної науки «історичний процес, тобто хід, умови і успіхи людського співжиття або життя людей в його розвитку і результатах». Він також переконливо доводив, що ідеї, думки, почуття людей є такими ж історичними фактами, як і всі інші.

Закликали до справді людинознавчої історії відомі українські історики й громадські діячі П. Куліш і М. Драгоманов. П. Куліш вбачав у повсякденній історії, народному щоденному житті глибокий моральний потенціал. Він писав: «Величний образ малоросійської простої людини, це глибоке моральне обличчя, яке веде своє походження від невідомого нам суспільства... Ми мало знаємо народ і дивимося на нього більше з точки зору господарської...»

Так само актуально і гуманістично звучать сьогодні слова М. Драгоманова: «Тут більше спорилися про те, чи малороси самостійний та окремий од великорусів народ, ніж працювали над тим, щоб дізнатися, як живе, думає, говорить народ, чого йому треба, як його і чому вчити, що про нього та для нього писати».

Історія повсякденності є актуальною для сучасної історичної науки в Україні ще й з огляду на її світоглядне (гносеологічне) значення.

Аргументи для доведення цієї тези такі. Політична історія, якщо вона переважає в наукових

працях, свідомо чи підсвідомо виховує у суспільстві етатистські настрої: держава (апарат управління) стає центром історії, всі події концентруються навколо неї, фактографія підпорядковується офіціозу (подіям, що зорганізовані державою) тощо. Поза увагою, природно, залишаються громадянське суспільство, окрема людина, її умови життя. Економічна історія насаджує інший пріоритет – господарське життя, і людина закономірно (з точки зору економічного детермінізму) перетворюється на продуктивну силу, а відносини, в які вона вступає, зображуються переважно як виробничі (власність, розподіл, споживання). Така збіднена схема.

Очевидно, що акцентування історичної науки, а особливо історичної освіти, на історії повсякденності зможе радикально змінити світоглядні орієнтири. Вчені, а також ті, що вивчають історію, будуть зосереджені на потребах людини, громадського суспільства, а не держави й економіки. Це справді гуманістична позиція, що відповідає всій особистісно-розвивальній системі освіти, яка вибудовується сьогодні в Україні.

Таким чином, використання в сучасній методології історії України такого актуального підходу, як історія повсякденності, допоможе швидше вивести науку зі стану методологічної кризи, перетворити історію на цікаву, справді людинознавчу дисципліну.

До 20-х років ХХ ст. вітчизняна історична думка, за словами професора історії Н. Яковенко, йшла в ногу з тим, що робилося на Заході, та далі нас розділила «залізна» завіса. Там прошуміла ціла світоглядна революція – у нас законсервувалась мислительна парадигма кінця ХІХ ст. з поправкою на «марксизм-ленінізм». Тим часом, коли в радянській історіографії утвердився принцип матеріалістичного розуміння історії (економічний монізм), зарубіжні філософи критикували його за таку однобокість і, зрозуміло, обмежене та упереджене трактування історії.

Увага вітчизняних істориків до щоденного життя спонукана зламом повсякденного життєвого укладу величезної кількості людей, що стався внаслідок розпаду СРСР. Водночас норми радянської повсякденності не подолані революційними змінами суспільного і державного ладу, вони в різних проявах і дозах продовжують визначати поведінку людей, їх вибір, впливають на ціннісні орієнтири. По-друге, концепції модернізму чи тоталітаризму, у межах яких відтворювалось радянське минуле, не надали вичерпного пояснення феномену історії країни Рад. Пануючий від здобуття самостійності України державницький підхід у національній історії донедавна також залишав на узбіччі історичної аналітики повсякденні реалії. Нині починає утверджуватись розуміння того, що хід історії залежить не тільки від «великої політики», а й повсякденних практик пересічних людей. Тому подальше зневажання «негаласливою» сферою життя невиправдане.

Повсякдення – це зона стійкості людського життя, вона є місцем продукування реальності, що характеризується звичністю і непроблемністю. Навіть коли нормальний перебіг життя руйнується, досвід повсякденності підказує шляхи адаптації до нових умов. Розміщення новини гуманітарії визнають необхідність і важливість повсякденності. Людське життя різноманітне у плані прожитого досвіду: це незвичні, разові події або повторювані і звичні, ледь цікаві і пріоритетні за значенням, «близькі» і «далекі». Розв'язання завдань чи ситуацій, що виникають на людському шляху, вимагає різних зусиль. При цьому людина не може жити в постійному напруженні, постійно проблематизувати і рефлексивно відстежувати свої вчинки. Люди зацікавлені в тому, щоб, впорядковуючи досвід, економити сили. Іншими словами, має бути така сфера досвіду і такий режим життя, що не вимагатимуть регулярної рефлексії, де життя протікає плавно – у руслі зрозумілості, несуперечливості і звичності. Саме буденність складає підстави стабільності людського

життя, повсякденне сприймається як норма реальності.

Завдяки своїй стабільності, консервативності повсякденність набуває значення самостійної і самодостатньої сфери людського суспільства.

Таким чином, можна вважати повсякденність домінуючою сферою, яка має інтегративні можливості і повноваження. Повсякденність являє собою той фундамент, на якому будується все інше. Без вивчення повсякдення, вочевидь, неможливо відтворити і зрозуміти минуле. Біди нашого суспільства пов'язані не з діями втаємниченого ворога, а з мутаціями в клітинках цивілізації, що історія повторюється тому, що не змінюємося ми самі, що за ідеологією насилля над повсякденністю стоїть своя повсякденність .

На думку переважної більшості істориків, дослідник повсякденності вбачає своє покликання в тому, щоб охороняти і вивчати звичайне життя людей, орієнтуючи політиків на те, щоб рахуватися з ним .

Сучасні історики повинні завжди повертатися до «забутої людини», чії почуття, уявлення і діяльність лежать в основі руху будь-якої соціальної історії.

Історія повсякденності реконструйована «знизу» і «зсередини», з погляду самої людини. Повсякденність - це світ усіх людей, в якому досліджується не тільки матеріальна культура, харчування, житло, одяг, а й повсякденні поведінка, мислення і переживання. Цей мікроісторичний напрям концентрується на окремих суспільствах, родинах, автобіографіях. Інтерес становлять «маленькі» люди, чоловіки й жінки, їх зіткнення зі значними подіями. В еволюції повсякденності відображається розвиток цивілізації в цілому. А. Хеллер, розмірковуючи про соціальні проблеми і новітнього часу, чітко сформулювала тезу : «революція не може бути політичною або економічною, а може бути лише революцією повсякденного життя» .

РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ ПРИЙОМИ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ПОВСЯКДЕННОСТІ В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ІСТОРІЇ.

Соціоантропоцентричний підхід у викладанні курсу шкільної історії тісно прив'язаний до вивчення історії повсякденності. Як своєрідний «вузол» історико-побутовий матеріал найповніше і найдоступніше формує повну, цілісну картину минулого із економічної, соціальної, політичної, духовної, дипломатичної історії, дає відчуття часу, наближує до епохи, що вивчається. Вивчення історії повсякденності спрямовано на розуміння особливостей психології людей конкретних історичних епох, осмислення. Останні рекомендації щодо реалізації людинознавчої історії на уроці належать Федчиняку А.О. « Вивчення історії повсякденності в шкільному курсі нової історії. 8-9 класи», публікаціях у фахових журналах « Історія України» №№11,14, 20 2014 року. До історії повсякденності, прийомів вивчення її звертаються багато методистів . вчителів -практиків: І.Ветров, Я.Камбалова, Ю.Малієнко, А.Юдовська, Л.Ванюшкіна, Н.Подаляк, Т.Андрущенко, О.Святокум, Ю.Ілюкіна, Є Светова, О.Мокрогуз, О.Гісем, В.Мисан, І.Горбунко, О. Худобець та ін.

Які ж критерії, підходи має застосувати вчитель, щоб сформувати розуміння буденності як науково-історичної категорії? Якими ж прийомами має володіти вчитель, щоб донести до учнів теоретичний і фактичний історичний матеріал?

Найперше, вивчаючи історію повсякденності, вчитель має донести до учнів саме розуміння того, що:

- Людина не існує поза історичною системою соціального життя. На формування повсякденності впливають соціальний, професійний статус, родинний стан, вік, їх своєрідність, обумовлена часом, епохою.
- На повсякденне життя свій відбиток накладають природне і соціальне середовище (місто, селище, село, хутір).
- Повсякденність відображає технологічну, виробничу, економічну сфери громадського життя. Це допомагає зрозуміти учню в розвитку базові соціальні структури.
- Людина, її побут залежать від системи цінностей, норм поведінки даного суспільства. Особлива психологія, світосприйняття, ідеали, кумири, суспільна думка, система мспілкування - усі ці елементи духовного життя є важливими елементами повсякденности
- Методика вивчення історії повсякденності (Додатки, с.58) поєднує не лише традиційні, а й інноваційні технології навчання. Однак вони потребують певного алгоритму виконання. До традиційних технологій, до яких найчастіше звертаються вчителі, належать: **розповідь та опис.**

Розповідь, як монологічний усний виклад фактичного матеріалу, має включати: характеристику часу, простору, людей, наголошуючи на їх своєрідності, специфічності фактів, а також обов'язково застосовує перелік об'єктів, наприклад: «У Середньовіччя повсякденною їжею у більшості населення був хліб, каші, варені овочі, зернові й овочеві юшки, приправлені травами, з цибулею і часником». Історичні факти вчитель викладає, наголошуючи на їх своєрідності, що сприяє розвиткові в учнів уявлень про специфічність кожного історичного факту порівняно з іншими.

Сюжетна розповідь використовується, коли йдеться про історію, пов'язану з виникненням якогось елемента побуту. Сюжетна розповідь - це образна форма усного монологічного викладу історичних фактів за певним сюжетом, о нерідко відрізняється драматизмом. Тоді вчитель образно, динамічно, згідно сюжетної схеми розповідає про подію, вчинки людей.

Нетрадиційними прийомами розповіді є **драматизація і персоніфікація**.

Персоніфікацією називається форма сюжетного оповідання про дії вигаданої людини. В її основу покладений вигаданий сюжет про її долю, умови життя, вчинки, діалоги. розповідь про становище окремої людини, її справи дає можливість зрозуміти типові явища суспільства. Прикладом персоніфікації може бути усне чи письмове оповідання на тему:

« Один день учня в ремісничій майстерні», « За столом європейця Раннього Нового часу», «День на рицарському турнірі», « Радянські парки відпочику напередодні війни», « Ніч чудес: спогади про пережите французького графа».

Драматизація проходить у формі діалогу, наприклад, майстра і підмайстра, купця і міняйла, французького селянина і королівського збирача податків. У ході діалогу розкривається сутність типового соціального явища. Учасниками діалогу є самі учні, наприклад, діалог майстра і підмайстра.

Образна розповідь в усній, монологічній, спокійній, безконфліктній формі передає факти, явища, процеси, використовуючи аплікації, піктограми, МП-презентації. Доцільно вчителю долучати учнів до підготовки повідомлень за визначеним планом до теми, наприклад, « Середньовічна їжа: харчування селян, феодалів; напої і десерт; столове приладдя». Доцільно після отриманої інформації учням пропонувати зробити перенесення в часі і зробити репортаж про перебування в сільській хаті, в замку лицаря, розповісти про

частування, етикет прийнятий в тому чи іншому соціальному середовищі або ж зробити репортаж для модного журналу, перебуваючи на вулицях Парижу, Нью-Йорку в 30-і роки минулого століття. Якщо матеріал шляхом досліджень учнів стає завеликим для опрацювання на уроці, то варто його все-таки довести до учнів. Це вчитель може зробити на уроці узагальнення або ж розпочати наступний урок не з огляду соціально-економічної чи політичної історії, а з усної подорожі по країні, яку вивчали на попередньому уроці, ніби перетинаючи кордон. Це створює цілісність картини світу, бо запозичення, взаємовпливи мали місце в усі часи.

Опис – виклад суттєвих рис, деталей, ознак або станів, історичних явищ і процесів. В описі є об'єкт, але немає сюжету. Типові питання для цієї форми; «Які зміни відбулися в побуті європейців після хрестових походів?», «Опишіть звичаї, традиції українців в другій половині XIX ст.?», «Опишіть робітниче помешкання (містечко)?», «Опишіть ярмарок (жнива)» і т.ін. Найпоширеніші форми опису: **картинний, аналітичний, портретний, образний**. Якщо **картинний** опис – прийом художньо-емоційний, застосовується для відтворення картин природи, побуту, природного середовища, явищ культурного, господарського життя, то **аналітичний** застосовується для опису речей побуту, одягу, зброї, транспорту, знарядь праці з поєднанням ілюстрацій, крейдового малюнку, макетів, моделей, які більш повніше доповнюють картину повсякденності. **Образний опис** використовується для характеристики типових представників суспільства певного періоду, з використанням художніх засобів, які відображають характерні риси, притаманні цій верстві суспільства: рицар, селянин, власник крамниці, мануфактури, мореплавець. Суттєвим доповненням образний опис є для портретного опису, бо характеризує як історичних особистостей, так і пересічних людей. Варто використовувати такий прийом самостійно підготовлених учнями повідомлень як розповідь свідка процесу чи події, наприклад «Як картопля потрапила до столу» або ж «Ми слухали Бітлз», «Традиції селянських українських родин в середині XX століття». В історії України початку XX століття є багатий джерельний ресурс на сторінках посібника «Історія епохи очима людини», де для всіх форм опису є питання критичного змісту, які спрямовані на більш творче, аналітичне опрацювання джерел як письмових так і візуальних. Поєднання цих двох видів джерел називається **документуванням**. Це дає можливість наблизити до об'єктивності картину епохи, підкріпити розповідь учителя, положення підручника, картину, фотознімок, карикатуру, а в кінцевому – створити більш повний і стійкий образ епохи. Доповнення з документа (спогад, мемуари, листи, щоденники, офіційні акти, а всі вони є суб'єктивними) можуть мати характер дослідження, контент-аналізу, наприклад, виокремити факти від оцінювання; знайти нове, чого не вказано в підручнику; виявити типове, спільне; порівняти документ із текстом підручника.

Тексти спочатку слугують для оволодіння учнями базових знань, стисло передають суть прочитаного. Для більш повного і глибокого знайомства доцільні прийоми технологій критичного читання: «Читання в змінних парах», «Запитай у автора», «Щоденник розвитку подій», «Карта понять, ідей», «Залишіть за мною останнє слово». В роботі з текстовим матеріалом розробки учням доцільно рекомендувати віднайти нове на ілюстрації і спробувати знайти опис події, процесу в підручнику, а в разі відсутності – спробувати самому зробити опис, поставити запитання однокласникам на зразок: «що нового ти помітив?», «чому вулиці у середньовічних містах були вузькими?», «якою була праця (відрочинок, ігри дітей)», «проілюструй свою розповідь текстом із підручника». Традиційною на уроках історії залишається самостійна робота з підручником, що супроводжується заповненням узагальнювальних таблиць на зразок: «Одяг. Мода. Прикраси. Косметика», а доповнення можуть бути два рядки «Чоловіки. Жінки» або таблиця «Вплив довкілля на життя середньовічної людини» (три колонки – ландшафт, ліси, ріки та моря)

Прийомами роботи з підручником може виступати **робота учнів з ілюстративним компонентом** (малюнками , плакатами, фотографіями , карикатурами) - наочністю. Саме в процесі роботи з наочністю учні набувають вміння добирати необхідний фактичний матеріал та орієнтуватися в історичній інформації, здійснювати історичний аналіз, історичну критику, реконструкцію історичних подій , явищ , процесів тощо. В *роботі з плакатами* вчитель має запропонувати учням такий алгоритм роботи:

- назвати дату, подію, якій присвячений плакат;
- на чиє політичне замовлення політичне замовлення створений;
- на яку аудиторію розрахований;
- хто є персонажами плакату;
- що є символом плакату? Які кольори і чому використані?

Одним із видів організації самостійної роботи учнів є **виконання практичних робіт**, суть яких полягає в самостійному дослідженні учнями історичних джерел за питаннями вчителя . Джерела можуть бути різними, однаковими як і однакові чи різні питання. Але ці джерела мають відповідати таким вимогам: відповідність віку; доступність, мають охоплювати найсуттєвіше в питанні, попередньо вивчені теми, містити елементи новизни, внутрішні суперечності, придатність до адаптування. Оскільки суперечності бувають регіональні, історичні, особисті, вчитель має організувати дискусію, яка має велику освітню і виховну функції. Дискусія вчить учнів глибокого розуміння проблеми , вироблення власної позиції, оперування аргументами, критичного мислення , здатності зважати на думки інших, визнавати вдалі аргументи, краще розуміти іншого, сприяє уточненню власних переконань і формуванню власного погляду на світ.

Прийомами і водночас формою організації пізнавальної діяльності учнів, заснованою на імітації прямої « участі» школярів в історичних подіях, є **рольова гра**. Потребує така форма тривалої і продуманої підготовки вчителя: визначається сюжет, ролі і завдання для них, наприклад, провести конференцію з історичними особами з питань моди, їжі, дозвілля, певного періоду в житті суспільства , наприклад, повоєнна відбудова українського міста, села. Після такої гри варто провести її аналітичний розбір. Більш складнішою формою гри є **театралізована вистава**- інсценування будь - якого історичного сюжету з метою вилучення з нього необхідної інформації для подальшого узагальнення. Відбувається за готовим сценарієм, уривком історичного твору, адаптованого вчителем твору, за спільно створеним сценарієм, потребує репетицій. Може бути використана під час проведення предметного тижня, свята. Для закріплення матеріалу про повсякденне життя людей певної історичної епохи доцільно використовувати практичні завдання - зробити малюнки про речі, що створювали, оточували людей того періоду; уявити себе мандрівником і описати побачене в листі до родини, наприклад, як пригощали в королівському замку чи селянській родині з посиланням на країну і період.

Велика роль належить **проектам**, які можуть бути індивідуальними, індивідуально-груповими, груповими. Для них характерна камерність, оскільки вони не гучні за результатами. Тематика проектів ; шлюб, сім'я, діти в певний період; європейська ментальність, житло і хатне начиння, зміни у повсякденному житті українців після голодного лихоліття 30-х., європейська мода, родинні та державні свята, спецодяг (форма) певної соціальної групи , її модернізація і т.п. Проекти можуть мати форму інтерв'ю учасників чи очевидців події. Усні джерела дають можливість зафіксувати унікальну інформацію , непередавану іншим шляхом , Усні історії , отримані в ході інтерв'ю, повертають історії людський вимір, це своєрідний вид соціальної практики учнів, в ході якої

вони мають можливість переосмислити ряд усталених положень, які закріпилися на сторінках підручників вже давно, а , можливо, в майбутньому стати дослідниками . Вони корисні з точки зору виховання поваги до минулого, до історичних артефактів, які можна віднайти поруч, до людей, чиї імена не завжди присутні у шкільних підручниках. Історія однієї фотографії, грамофонної платівки, поштової листівки, марки, рекламного оголошення, старого журналу чи газети може стати поштовхом до серйозної розмови про те, хто й чому повинен зберігати пам'ять, як важливо цінувати минуле незалежно від сучасної політичної кон'юнктури.

Отже, включення до змісту уроків питань про повсякденне життя передбачає не лише використання традиційних форм проведення уроку. Для того, щоб учні усвідомили, що історію слід розуміти як життєву реальність людських доль, а не лише революції, війни, політику «сильних цього світу», вчитель має усвідомити , що «жива» історія дозволяє уникнути спрощеного , схематичного ставлення до минулого. Удосконалюючи форми вивчення історії повсякденності, творчий вчитель формує історичні уявлення, які в комплексі створюють загальний образ певного історичного відрізка часу, сформулюють предметну компетентність, зокрема, історичну. Все залежить від уміння вчителя обрати прийоми навчання для конкретного класу, а ще важливо - для кожного типу уроку.

Методична розробка містить текстові матеріали, які доцільно використовувати для вивчення історії повсякденності у 7-11 класах.

2.1. РОЗРОБКИ УРОКІВ

Всвітня історія (8 клас)

Тема: Повсякденне життя Західної Європи XVI - першій половині XVII ст.

Мета:

- проаналізувати повсякденне життя західноєвропейської людини;
- розвивати в учнів уміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, працювати з джерелами інформації, робити висновки.

Обладнання: дошка, підручник.

Тип уроку: комбінований.

Хід уроку

I. Організаційний момент

Привітання. Вступне слово вчителя.

II. Перевірка домашнього завдання

Фронтальне опитування.

v Що таке капітал? Хто такі капіталісти?

v Що таке мануфактура? Назвіть два види мануфактур.

v Які винаходи були зроблені європейцями в XVI - першій половині XVII ст.?

v Охарактеризуйте зміни, що відбулися в структурі суспільства в ранній Новий час?

III. Актуалізація опорних знань і мотивація навчальної діяльності

Бесіда за запитаннями та завданнями.

1) Установіть, що з переліченого є причиною, а що — наслідком: війна, важкі умови життя, чума, тиф та інші хвороби, зростання кількості жебраків, голод, повільне зростання населення.

2) Як ви вважаєте, чому на початку Нового часу європейці розпочинали молитву з таких слів: «Урятуй нас, Господи, від чуми, голоду, війни»?

IV. Вивчення нового матеріалу

1. Міста, комфорт, санітарія.

Вступне слово вчителя.

В епоху Ренесансу в Парижі вода цінувалася як золото, адже на все місто було близько сорока колодязів і стільки ж фонтанів.

Королева Іспанії Ізабелла Кастильська (кінець XV ст.) зізнавалася, що за все життя милася лише двічі — під час народження та в день весілля. Дочка одного з французьких королів померла від вошивості, Папа Римський Климент V — від дизентерії, Папа Климент VII та король Філіпп II — від корости. Герцог Норфолк відмовлявся митися начебто з релігійних переконань, і невдовзі його тіло вкрилося гнійниками. Сьогодні на уроці ми з'ясуємо, як і чому змінювалося життя людей XV—XVI ст.

Розповідь учителя.

Тривало подальше зростання міст. Найбільшим містом Європи був Париж, який налічував 300 тис. жителів, а також Неаполь (270 тис), Лондон та Амстердам (по 100 тис), Рим та Лісабон (по 50 тис). Більшість міст мала приблизно однакове радіальне планування. У центрі була головна площа, на якій розташовувалися найголовніші будівлі міста. Від площі по радіусах розходилися вулички, які, петляючи й перетинаючись, утворювали невеликі площі. Їх з'єднували провулки та проходи. Усе це створювало справжній лабіринт, у якому приїжджому неважко було заблукати.

Уночі міста поринали в темряву. Вуличні ліхтарі навіть у середині XVII ст. були ще рідкістю, і в безмісячні ночі пізні перехожі користувалися смолоскипами. Зазвичай люди намагалися

повертатися додому засвітла, адже нічні вулиці були небезпечними.

Складання таблиці.

Учні за допомогою вчителя складають таблицю «Порівняльна характеристика середньовічного міста та міста раннього Нового часу».

Середньовічне місто	Місто раннього Нового часу
Місто оточене кріпосним муром	Міське будівництво вийшло за межі кріпосного муру
Вулиці в основному дуже вузькі, площі — маленькі й тісні	З'явилися широкі вулиці й більш просторі площі
Дуже мало суспільних будівель: соборів, ратуш, шпиталів, де утримують хворих та інвалідів	З'явилося багато суспільних будівель: соборів, ратуш, збільшується кількість шпиталів, сиротинців, лікарень тощо. У великих містах є біржа, банки, криті ринки
Знать проживала за міським муром у своїх володіннях	Будуються численні палаци, особняки, де живуть представники привілейованих станів та багаті буржуа
Готичний архітектурний стиль застосовувався лише при будівництві суспільних будівель і палаців	Житлові будівлі, особняки та палаци будуються відповідно до пануючого архітектурного стилю (бароко, рококо)

Розповідь учителя.

У більшості європейських міст, як і раніше, була відсутня централізована система каналізації. Канави для нечистот були прокладені прямо по вулицях. У містах Європи раннього Нового часу було мало суспільних і приватних лазень. Недотримання щоденної гігієни призводило до швидкого поширення захворювань. Люди різного статку й суспільного стану однаково страждали від бліх, вошей і клопів. Лікарі прописували миття в лазні як лікувальний засіб.

Іншим було становище у Східній Європі. Тут збереглася традиція користування суспільними або приватними лазнями як природна потреба.

1. Житло, хатнє начиння. Харчування, одяг, косметика.

Робота з джерелами інформації.

Питання про житло, хатнє начиння, харчування, одяг, косметику європейців вивчається шляхом опрацювання учнями джерел інформації. Для цього учні об'єднуються в три групи, кожна з яких отримує набір історичних джерел і завдання до них.

Додаток 1

V. Закріплення нових знань і вмінь учнів

Узагальнююче завдання.

Складіть розгорнутий план за темою «Повсякденне життя Західної Європи».

ПЕРША ГРУПА

Документ 1

Відмінності в харчуванні верхів і низів суспільства стали помітними в XVI—XVII ст. Біднота їла хліб, коржі, різні каші й супи. Стіл міг урізноманітнюватися овочами й зеленню, але часто складався лише з однієї страви. М'ясо вживали на свята, а рибу — значно частіше. Пили дешеве вино й пиво.

Основу харчування багатіїв становило м'ясо, яке вони їли у величезній кількості. Дуже цінувалася дичина, особливо дрібні птахи: фазани, рябчики й навіть солов'ї. Овочі вважалися їжею бідняків і на столі аристократа з'являлися рідко. На парадних трапезах подавали до десяти й більше страв, але м'ясо було приготовлене по-різному, часто з різноманітними екзотичними соусами.

Сучасному європейцеві їжа того часу здалася б занадто гострою. Мода на прянощі, що охопила Європу в епоху Великих географічних відкриттів, минула лише наприкінці XVII ст.

У XVI ст. Європа познайомилася з таким екзотичним напоєм, як шоколад, що був завезений до Іспанії з Америки. Про чай і каву європейці дізналися в XVII ст., але навіть у вищих станах суспільства звичними вони стали лише у XVIII ст. Досить повільно впроваджувалися й інші культури, запозичені європейцями під час Великих географічних відкриттів: картопля, кукурудза, а також тютюн.

Урочисті бенкети в палацах знаті були чудовим видовищем. Довгі столи вкривали скатертинами, на яких виставляли коштовний посуд. Сільнички, блюда, кубки для вина нерідко були справжніми витворами мистецтва. Обід зазвичай супроводжувався музикою та виставами. Порівняно з більш раннім часом застільні манери теж зробили крок уперед, але все-таки були далекими від досконалості: м'ясо їли руками (виделка в XVI ст. була у використанні лише в Італії), кубок із вином міг іти колом, пальці часто витирали об скатертину.

• Завдання до документа.

1) Уявіть, що ви — головний кухар у знатного вельможі, який сьогодні приймає в себе короля з почтом. Ваше завдання — підготувати список страв на затвердження у вельможі.

2) Уявіть, що ви — голова звичайної європейської родини доби раннього Нового часу. Ваше завдання — нагодувати свою родину. Які страви (продукти) ви можете дозволити собі придбати?

ДРУГА ГРУПА

Документ 1

Одяг європейців у XVI—XVII ст. став набагато різноманітнішим, ніж колись. Розширився асортимент тканин. Усілякі стрічки, гудзики й пряжки прикрашали як чоловічі, так і жіночі костюми. Мода вже тоді панувала в Європі, змушуючи змінювати костюми набагато частіше, ніж це було практично необхідно, і забезпечуючи роботою безліч ткачів, кравців, ювелірів... Існувала своя мода на взуття та рукавички, парфумерію та зачіски. У середині XVII ст. з'явилися та надовго узвичаїлися довгі чоловічі перуки із завитими кучерями. Мода народжувалася в палацах государів та аристократів, потім її переймала шляхта й заможні городяни, а їх, у свою чергу, наслідували інші. Коли нововведення досягали нижчих станів

суспільства, у вищому світі вони вже застарівали, і все починалося спочатку.

У костюма було ще одне завдання — показати приналежність людини до певного суспільного стану. Заможному городянинові було заборонено виходити на вулицю в такому ж одязі, як у представників вищого стану суспільства.

• Ø Завдання до документа.

Уявіть, що ви — власник крамнички з продажу одягу, косметики та прикрас. Ваші справи йдуть доволі непогано, але через деякий час з'являються конкуренти. Ваше завдання — переконати покупців у тому, що ваша крамничка краща.

ТРЕТЯ ГРУПА

Документ 1

Житло селян зазвичай було нижчим, простішим і традиційнішим за міське. Найчастіше споруджували криті соломою або дерев'яним тесом будинки, які склалися з одного житлового приміщення, яке було одночасно кухнею, спальнею та вітальнею. Невеликі вікна закривали промасленим папером або бичачим міхуром. Підлоги були земляними або глиняними. Узимку таку підлогу вкривали соломою, а влітку — запашними травами.

У будинках ремісників або купців на першому поверсі зазвичай розташовувалася майстерня або крамниця, на другому — житлові приміщення господарів. Прислуга часто тулилася на горищах. Навіть у багатих будинках майже всі кімнати були прохідними: потреба усамітнитися не була характерною для людей того часу. Лише в палацах знаті з'явилися особисті кабінети.

Інтер'єри багатих будинків пишно прикрашалися. Стіни кімнат розписували, оббивали тканиною, шкірою або паперовими шпалерами. З'явилася мода на гобелени. Підлоги вкривали килимами або циновками, викладали керамічною плиткою. Європейцям уже був відомий паркет, але навіть у палацах він ще залишався рідкістю.

Серйозною проблемою було й освітлення. У простіших будинках віконця закривали слюдою, тканиною або папером. У багатих будинках з'явилися шибки, хоча й не такі, як зараз: вони склалися з невеликих товстих кусків скла, уставлених у свинцеву оправу.

Світла в будинку стало більше, але його все одно не вистачало. Вечорами використовували смолоскипи, свічки, вогонь каміна й вогнища.

Камін і вогнище служили й для обігріву житла, але їхнього тепла було недостатньо. Від XVI ст. широко використовувалися печі. Проте в будинках бувало холодно, і їхнім жителям доводилося тепло вдягатися.

• Ø Завдання до документа.

Уявіть, що ви — власник нерухомості в місті та селі. Король вашої країни вирішив провести перепис усієї державної маєтності. Ваше завдання — описати зовнішній і внутрішній вигляд будинків, якими ви володієте.

Орієнтовні запитання для опису.

- 1) Який вигляд мали сільські будинки?
- 2) Чи були кімнати міських жителів прохідними? Чому?
- 3) У яких спорудах існували особисті приміщення?
- 4) Якими є особливості інтер'єру багатих будинків?
- 5) За допомогою чого освітлювалися та опалювалися будинки доби раннього Нового часу?

Підсумки уроку. Рефлексія.

Поміркуйте, які зміни відбулися в повсякденному житті європейці в у XVI-XVIII століттях порівняно з повсякденним життям людини в XIV-XV століття. Чим ці зміни були викликані?"

Роботу в групах за методом "Спільний проект" наприкінці уроку заслуховують у формі повідомлень від кожної групи. Учням дозволяється доповнювати, ставити питання для уточнення. У результаті з відповідей представників груп складається спільний проект, який рецензується та доповнюється групою експертів.

2.2.Фрагмент уроку: Повсякденне життя в першій половині XIXст.

Історія України.(9 клас)

Мета:

- проаналізувати повсякденне життя української аристократії, підприємців, робітників та селянства в першій половині XIX ст.;
- порівняти явища повсякденного життя українського населення у складі Російської та Австрійської імперії;
- розвинути уміння та навички аналізу, критичного мислення;
- виховувати інтерес до вивчення повсякденного життя українського народу.

Тип уроку: комбінований

Хід уроку

I.Організаційний момент

II.Перевірка домашнього завдання

III.Актуалізація опорних знань і вмінь учнів

IV.Сприйняття та усвідомлення навчального матеріалу

1.Урбанізація

2. Повсякденне життя підприємців

3. Повсякденне життя робітників

4. Повсякденне життя селян

Завдання

Поставте запитання, на які необхідно знайти відповіді, розглянувши пункти плану.

- Чим ви можете пояснити те, що в XIX столітті урбанізація стала однією зі сторін процесу модернізації повсякденного життя?
- Які результати людської діяльності в XIX столітті, на ваш погляд, вплинули на повсякденне життя людини не тільки того часу, але і сучасної епохи?

Застосування знань учнів у нестандартних умовах:

скласти меню для домашніх трапез у бідній міській, у заможній та аристократичній родині.

У грі «Реставратор» завданням учнів є відновлення пошкодженого тексту: «Увечері, після довгої праці, родина зібралася удома біля погрітися. Через ледь видно було світло. Молода селянка подавала на стіл Вони були зроблені із звичайних продуктів

Протягом уроку, який присвячений розгляду повсякденної історії, застосовуються різні види навчальної роботи: індивідуальну і групову. Індивідуальна робота здійснюється учнями безпосередньо на уроці або вдома за завданнями вчителя, під його керівництвом, однак без його безпосередньої участі. Для самостійної роботи вдома учням пропонуються такі види випереджуючих завдань: підготовка розповідей від імені свідка подій у формі листа або щоденника виступів, доповідей, за темами: «Організація дозвілля у новий час». «Зміни в побуті, стилі та традиціях міста і села в першій половині XIX століття» Але найчастіше практикується робота в парах або групах, оскільки вона поєднується з різними методами навчання, і може застосовуватися на різних етапах уроку.

2.3. Тема: «Становище українського населення на початку XX століття»

Історія України (10 клас)

Мета: охарактеризувати суперечливі процеси модернізації повсякденного життя українців на початку XX ст.; визначити причини посилення міграційних процесів в даний період; розвивати навички самостійної та дослідницької роботи учнів, вміння працювати з текстовими джерелами інформації; сприяти національно-патріотичному вихованню учнів.

Основні поняття: «модернізація», «повсякденне життя».

Обладнання: картки з текстовими джерелами інформації.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

Очікувані результати

- Після цього уроку учні зможуть на основі аналізу різних джерел інформації:
- описувати прояви індустріалізації та модернізації суспільного життя на початку ХХ ст.;
- характеризувати основні ознаки повсякденного життя українців на початку ХХ ст.;
- характеризувати й порівнювати прояви і процеси модернізації повсякденного життя населення Наддніпрянської України та західноукраїнських земель між собою, а також з аналогічними загальноєвропейськими й світовими;
- визначати суперечливі процеси модернізації повсякденного життя українців на початку ХХ ст.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Сприйняття та усвідомлення навчального матеріалу Становище населення

Учитель. Населення України під владою Російської імперії з 1863 до 1897 рр. збільшилося з 13,4 млн. чоловік до 23,4 млн.

З кінця 50-х до кінця 90-х рр. ХІХ ст. населення західноукраїнських земель зросло з 3,9 млн. чоловік до 5,9 млн.

Завдання учням

Підрахуйте у відсотках зростання населення в українських землях, що перебували у складі Російської та Австро-Угорської імперій. Де зростання відбувалось швидше?

Учитель. На 1900 р. 95 % населення займалося сільським господарством, і лише 1 % був зайнятий у промисловості.

Понад 100 тис. осіб жили на прибуток від капіталу, нерухомого майна, займалися торгівлею. Прошарок української інтелігенції становив не більше 15 тис. чоловік. Наприкінці ХІХ ст. па території України, що була під Росією, лише 5,6 % українців проживало у містах, а понад 94 % — у селах; у Галичині частка міських жителів серед українців становила близько 10 %.

Суперечливі процеси модернізації повсякденного життя

Це питання розглядається в групах.

1 -а група

Так у Києві в 1914 році було здійснено статистичне дослідження біля 600 робітничих сімей на основі чого було видано «Бюджети робітників Києва в 1914 році».

Звичайний щомісячний бюджет неодруженого робітника-чоловіка:

витрати на харчування — 16,79 руб.

Оренда житла — 5,43руб.

Одяг — 5,52 руб.

Гігієна тіла — 1,55 руб.

Переклад грошей — 1,20 руб.

Духовні та загальні потреби — 1,70 руб.

Лікарська допомога — 0,61 руб.

Тютюн та алкоголь — 2,04 руб.

Збори та податки — 0,03 руб.

Інші витрати — 1,47 руб.

Усього: 36,34 руб.

Прислуга отримувала від 3 до 5 рублів- жіноча та від 5 до 10 рублів -чоловіча.

Але роботодавець окрім грошового утримання надавав слугам безкоштовно дах над головою, харчування, та, зазвичай, ще і одяг з «панського плеча».

Робітники провінційних заводів, сільських мануфактур, чорнороби, вантажники заробляли від 8 до 15 рублів за місяць.

Робітники на металургійних заводах великих міст- від 25 до 35 рублів.

Представники так званої робітничої аристократії, тобто професійні токарі, слюсарі, майстри, бригадири отримували в місяць від 50 до 80 рублів.

Молодші чини державних службовців - 20 рублів за місяць. Стільки ж отримували звичайні службовці пошти, земські вчителі молодших класів, помічники аптекарів, санітари, бібліотекарі та інш.

Лікарі в земських лікарнях 80 рублів, у фельдшерів 35 рублів, а завідуючий лікарнею отримував 125 рублів щомісяця. В маленьких сільських лікарнях, де в штаті був всього один фельдшер, то він отримував платню 55 рублів.

Вчителі старших класів в жіночих та чоловічих гімназіях від 80 до 100 рублів за місяць.

Голови поштових, залізничних, пароплавних станцій в великих містах від 150 до 300 рублів.

Депутати Державної Думи отримували жалування в розмірі 350 рублів,

Губернатори біля однієї тисячі рублів, а міністри та вищі чиновники, члени Державної Ради - 1.500 рублів щомісяця.

Підпоручик - 70 рублів за місяць, плюс 30 копійок в день за караульні та 7 рублів доплату за

найми житла, і вкупі рублів 80.

Полковник царської армії -320 рублів за місяць,

Генерал в посаді командира дивізії 500 рублів, а генерал в посаді командира корпусу - 725 рублів щомісяця.

Завдання

За текстом визначте самі малозабезпечені та самі забезпечені верстви населення. Які повсякденні послуги були самими витратними для робітника?

2-а група

Прочитайте текст та дайте відповідь на запитання.

Чим, на вашу думку, визначалася така градація у зарплаті різних категорій працівників?

Робітники провінційних заводів, сільських мануфактур, чорнороби, вантажники від 8 до 15 рублів за місяць.

Робітники на металургійних заводах великих міст від 25 до 35 рублів.

Молодші чини державних службовців 20 рублів за місяць. Стільки ж отримували звичайні службовці пошти, земські вчителі молодших класів, помічники аптекарів, санітари, бібліотекарі та інш.

Підпоручик 70 рублів за місяць, плюс 30 копійок в день за караульні та 7 рублів доплату за найми житла, і вкупі рублів 80.

Завдання.

За текстом спробуйте уявити собі недільну подорож а) робітника, б)лікаря, в)вантажника, г)офіцера з передмістя Києва до одного з готелів в центрі. Кожному з персонажів потрібно відпочити, витративши половину своєї першої зарплати. Складіть кошторис та визначте, які послуги та розваги були «по-силам» кожному героїв уявної подорожі.

Зазвичай за обід в ресторані ХХ століття в Імперській Росії потрібно було витратити 1,5 - 2 рублів. Це платня за звичайний обід: перше, друге, салат, пару стопок горілки, десерт.

Обід в кухмістерській — 40 коп.

Обід в "Дешевих обідах" (утримувалися за рахунок різноманітних благодійних товариств) з двох блюд — 15 коп.

Стакан чаю в трактирі — 5 коп.

Кружка пива в спеціалізованих пивних с солоними сушками, баранками, креветками та раками — 5 коп.

Чашка кави в центрі — 20 коп.

Листівка новорічна:

чорно-біла — 5 коп.

кольорова — 10 коп. (в канун свята — в 2 рази дорожче, але різниця йшла на благодійність)

Готелі 1913 року:

"Гранд-Отель" — 1 руб. 50 коп. — 30 руб. (за добу)

Номери та мебльовані кімнати в центрі — 30-40 коп.(за добу)

Бані:

"Караваєвські" (на розі пл. Лева Толстого та віл. Пушкінської) загальна баня з мармуровим басейном для плавання — 40 коп.

загальна баня з мармуровим басейном для плавання

Сімейний номер с мармуровою ванною або без — 50 коп. — 3 руб.

Послуги:

Подзвонити друзям та знайомим з готелю та розповісти, як влаштувався, коштувало 50 копійок за хвилину, але оплачувалося не менш 1,50 рубля за зв'язок. Дешевше було написати листа, за його відправку потрібно було заплатити всього 3-4 копійки.

Посильний — 10-50 коп.

Носій — 50 коп.

Трамвай — 3-5 коп.

Газети — 3-5 коп.

Візник плата однокінному від вокзалу до будь-якого готелю, окрім Лаврського — 4 коп.

такса (до Лаврського) — 45-50 коп.

плата парокінному — 80 коп.-1 руб.

Квиток в оперний театр — 20 коп. -16 руб.

Сінематограф — 30 коп. - 1 руб.

Завдання.

За текстом спробуйте уявити собі недільну подорож а) робітника, б)лікаря, в)вантажника, г)офіцера з передмістя Києва до одного з готелів в центрі. Кожному з персонажів потрібно відпочити, витративши половину своєї першої зарплати. Складіть кошторис та визначте, які послуги та розваги були «по-силам» кожному героїв уявної подорожі.

Доля жінки

Під час розповіді вчителя учні заповнюють таблицю «Зміна ролі жінки в суспільстві».

Що нового з'явилося у становищі жінки в суспільстві

Що не змінилось у становищі жінки в суспільстві

Робота систематизується у вигляді схеми 1.

Учитель. На початку свого виникнення робітничі та заробітчанські сім'ї мало чим відрізнялися від селянської. Це значною мірою визначало їх традиційний уклад, який був дуже подібний до батьківських сімей на селі. Проте у внутрішньосімейних стосунках, у розподілі родинних обов'язків, становищі молоді щораз більше були помітні зміни в бік рівноправ'я та незалежності між Чоловіком і жінкою, батьками і дітьми.

Уже на початку ХХ ст. сім'я кадрових робітників істотно відрізнялась від селянської. Кількість дітей у пій була меншою, аніж у селянській.

Селянська сім'я залишається доволі замкненою виробничо-споживчою одиницею з дотриманням усіх традиційних культурних звичаїв і обрядів.

За даними Всеросійського перепису населення 1897 р., середні показники чисельності української сім'ї були такі: Харківська губернія — 6,2 особи; Таврійська і Катеринославська — 6,1; Полтавська, Чернігівська, Волинська і Київська — 5,7; Подільська — 5,2 і Бесарабська — 5,1 особи. Подібні показники були характерні для Галичини, Буковини, Закарпаття.

В українців наприкінці ХІХ ст. були досить демократичні внутрісімейні стосунки, які базувалися на звичаєво-спадковій системі. Про це свідчить майже рівномірний розподіл батьківського майна між усіма членами родини, у тому числі й поміж доньками. Жінка (дружина, донька) нарівні з усіма мала право на особисте майно, яке вона могла придбати за власні гроші.

Незалежність жінки зростала у простих сім'ях, оскільки в них було лише два дорослих робітники. Тут жінка вважалась рівноправним партнером. Важлива роль жінки відбилася в приказці: «Чоловік за один кут хату тримає, а жінка — за три». Традиція рівноправного становища жінки протягом віків була важливою запорукою міцності української сім'ї. Своєрідність майнових відносин позначалась і на подружніх взаєминах, які в українській родині, як правило, характеризувалися злагодою.

Докорінний злам у суспільних стосунках, поступове завоювання жіночою статтю прав на освіту призвели до появи наприкінці ХІХ ст. (1891-1892) 233 жіночих гімназій Міністерства народної освіти, 31 жіночої гімназії відомства імператриці Марії, 56 приватних жіночих навчальних закладів з курсом гімназій і прогімназій, 30 інститутів, 40 жіночих єпархіальних училищ та інших закладів.

Кількість дівчат, які в 1889 р. вступили до шкіл Херсонської губернії, виявилася навіть на 2 % більше від кількості хлопців, що розпочали навчання цього ж року.

Відповідно до перепису 1897 р., грамотність складала 21,1 % (29,3 серед чоловіків і 13,1 % для жінок). До 1914 р. вона досягла лише 27 %.

Посилення міграції українського селянства

У ч и т е л ь. За рахунок імміграції в Україну, стихійної, зумовленої потребами у робочій силі для зростаючих капіталістичних підприємств, кількість українців серед народонаселення на території України зменшилась протягом ХІХ ст. з 90 % до 80 %. Кількісно зросли національні меншини: як за рахунок природного приросту, так і за рахунок поповнення земляками із сусідніх територій. Насамперед це стосувалось росіян. Наприкінці ХІХ ст. їх кількість серед усього населення України становила майже 12 %. На Лівобережжі та Півдні росіяни разом з русифікованими українцями становили більшість міського населення. На Правобережжі найчисельнішою меншиною були поляки, які тримали першість (60 %) серед усього дворянства України. Найбільший природний приріст з національних меншин спостерігався серед євреїв. Найбільшим з єврейських осередків світу вважалася Одеса. Тут євреї становили більше половини всього населення міста.

Національні меншини в Україні зосереджувалися у містах і промислових селищах. Сільське ж господарство традиційно залишалось сферою діяльності переважно українського населення. Українці — хлібороби з діда-прадіда — не спокушались міським життям. Вони прагнули як споконвічні хлібороби укоренитися на землі предків. Однак цьому не сприяла малоземельність а іноді й цілковите обезземелення селянства, якими супроводжувався процес утвердження капіталістичного ладу в Україні під владою обох імперій.

Друга половина ХІХ — початок ХХ ст. були позначені масовою міграцією українських селян, які перебували у складі Російської імперії. Поселялись вони переважно на її околицях: на Кавказі, в Середній Азії, Новоросії, на Далекому Сході та у Сибіру. Більшість селян вимушені були залишити рідні місця через брак землі чи належних засобів для існування. Російський уряд за допомогою переселення намагався освоїти цілині землі околиць імперії і разом з тим хоч якоюсь мірою зменшити «земельний голод», знайти застосування «зайвим» робочим рукам.

Селяни, які мали намір оселитися в необжитих околицях імперії, отримували певні пільги. Головні з них — звільнення від податків, зокрема у Сибіру, на 3 роки. На цей же час звільнялися від служби в армії особи призовного віку. Переселенцям надавався земельний наділ. Вони ще мали право на пільговий переїзд, кредити, але не завжди могли їх отримати. За даними перепису 1897 р., у Сибіру тоді мешкало 223,3 тис. українців.

У цілому в європейській частині територія компактного проживання українців значно переважала території, де компактно проживали росіяни. Царський уряд прийняв безпрецедентну за розмірами програму переселення: протягом 1896-1914 рр. з дев'яти українських губерній до Сибіру і на Далекий Схід переселилося понад 1 млн 619 тис. українців.

Східна Галичина, Північна Буковина і Закарпаття були найвіддаленішою східною окраїною Австро-Угорської імперії, а її правлячі кола виявились нездатними запропонувати будь-що реальне для забезпечення українських селян вільними землями. Таких земель держава практично не мала, тому й не чинила шкоди переселенню українців за кордон. Українські емігранти не осідали в інших країнах Європи, де вільних земель давно не існувало, а направлялися на Американський континент. Там ще було на той час чимало територій, не освоєних господарською діяльністю людини.

У 70-90-х рр. XIX ст. увесь потік емігрантів з України спрямовувався до США, Канади і Бразилії. Уряди цих країн заохочували масове переселення з-за кордону. Всі, хто бажав працювати, навіть не маючи професії, влаштовувались чорноробами на заводах, фабриках, шахтах. Так, перша емігрантська група українських переселенців, прибувши із Закарпаття до США, влилася в лави шахтарів штату Пенсільванія. Найбільше ж українські переселенці прагнули отримати для сільськогосподарського обробітку земельну ділянку.

Українська імміграція США, яка наприкінці XIX ст. налічувала понад 200 тис. осіб, завдяки піклуванню національно свідомих церковних та світських діячів, зберігала українські національні звичаї і традиції, усвідомлюючи себе єдиною національною спільнотою.

Число українців, які прибули до Канади протягом 1891—1924 рр., сягає 100—170 тис. чоловік.

Бесіда за питаннями після отримання інформації про міграційні процеси.

1. Які були причини міграції населення?
2. Чим відрізнялись ці причини у Наддніпрянській та Західній Україні?
3. Назвіть і покажіть на карті країни, до яких переважно переселялись українці.

III. Узагальнення та систематизація знань

Учитель. Кінець XIX — початок XX ст. відзначився зростанням населення завдяки поліпшенню медичного обслуговування та підвищенню рівня життя. Водночас це призводило до появи зайвої робочої сили, а значить, посилення процесу міграції українців за межі України. Зазнало змін і становище жінки у суспільстві. Вона активніше залучалась до сфери суспільного виробництва.

IV. Домашнє завдання

Опрацювати відповідний матеріал з теми в підручнику, Інтернеті.

Завдання.

Назвіть суперечливі процеси модернізації повсякденного життя українців на початку XX ст. Виділіть основні риси повсякденного життя українців на початку XX ст. Що нового відізналися про епоху модерну в Україні? Дайте оцінку життєвому рівню тогочасного населення.

2.4. ПОЗАКЛАСНІ ЗАХОДИ

Тема: Традиційні українські страви.

в **Мета:** ознайомити та поглибити знання дітей про традиційні українські страви; розвивати культуру зв'язного мовлення, вміння виступати з повідомленням, узагальнювати матеріал, висловлювати власну думку; виховувати шанобливе ставлення та інтерес до народних традицій, обрядів, оберегів, побуту українців; сприяти духовному розвитку особистості.

в **Обладнання:** вишиті рушники, кетяги калини, пшеничні колоски, традиційні українські страви: хліб, вареники, пиріжки, каша, голубці та напої, виставка українського посуду,

аудіозаписи пісень.

в По периметру зали стоять столи, вкриті вишитими скатерттинами, рушниками або серветками. На них розміщені страви української національної кухні в розписаному дерев'яному, глиняному посуді. Звучить весела українська народна музика.

в Ведучий

в Добрий день вам, добрі люди!

в Хай вам щастя-доля буде,

в Не на день і не на рік,

в А на довгий-довгий вік!

в Ведуча

в Гостей дорогих

в Ми вітаємо щиро,

в Зустрінемо хлібом,

в Любов'ю і миром!

в Ведучий. Доброго дня, шановні гості! Ми раді вітати вас на нашому ярмарку традиційних українських страв!

в Ведуча. Працьовитий і гостинний український народ здавна славився хлібосольством. Зайдіть до української оселі на годинку — без частування господиня не проводить вас. Усе смачно, ситно, а головне — корисно та невибагливо.

в Ведучий. Пригадаймо, на які страви багате традиційне українське застілля, і не лише пригадаймо, але й скуштуймо і похвалімо наших юних господарочок.

в Ведуча. Отже, щиро просимо гостей на наш «Веселий ярмарок українських традиційних страв»!

в Звучить пісня «Зеленеє жито, зелене».

в Ведучий. Україна здавна славиться своєю гостинністю, багатою і смачною кухнею. Борщі та пампушки, паляниці й галушки, вареники й ковбаси, печеня й напої з фруктів і меду відомі далеко за межами України. Наша національна кулінарія нараховує сотні рецептів.

в Ведуча. Деякі страви мають багатвікову історію, як, наприклад, український борщ. Для більшості страв характерний складний набір компонентів. Наприклад, для того ж борщу їх потрібно до двадцяти. А рецептів цієї страви відомо понад тридцять: полтавський, волинський, чернігівський, галицький, львівський, селянський, дніпровський та ще багато інших.

в Ведучий. А яке розмаїття м'ясних страв: українські битки, шпигована часником і салом буженина, тушкована з капустою і салом свинина, крученики, завиванці, фарширована

птиця, голубці.

в **Ведуча**. А рибні? Карасі в сметані, шука тушкована з хроном, рибні крученики, юшка, короп, фарширований грибами і гречаною кашею...

в **Ведучий**. Одним словом, усього не перелічити одразу.

в **Ведуча**. Тож час звернутися до наших творчих груп. Вони докладніше розкажуть про страви. А потім і почастують нас. Розпочнемо ж подорож ми з групи «Хліб — усьому голова».

в *Ведучі відходять на задній план.*

в **ТВОРЧА ГРУПА «ХЛІБ — УСЬОМУ ГОЛОВА»**

в **1-й гуртківець**. «Без хліба немає обіду»,— кажуть у народі. І це щира правда. Хліб — головна страва на столі, і до нього ставилися з особливою пошаною. Скільки різновидів українського хліба? їх неможливо навіть перелічити. Французький письменник ХІХ століття Оноре де Бальзак, відвідавши Україну, писав на батьківщину, що «запримітив сімдесят сім способів приготування хліба».

в **2-й гуртківець**. Випікали хліб переважно з житнього борошна, а на великі свята — з пшеничного. Українська паляниця, на яку йшло найкраще борошно, стала символом родючої землі, добробуту й гостинності. «Паляниця — як пух, як дух, як миле щастя». А ще українські господині пекли чимало різновидів хлібців нашвидкуруч. У різних районах нашої країни були свої рецепти перепічки, пампушок «плесканів», «дужиків», «пундиків».

в На Полтавщині в багатьох селах пекли «гречаники», у подільських сім'ях любили прісні горіхові коржики — «матротенирси», на Закарпатті з кукурудзяного борошна робили «пугачі», «первертаники», «ріп'яники». Запорозькі козаки колись пекли в дорозі «загреби» — коржі, які загрибали попелом та гарячим жаром.

в **3-й гуртківець**. Хліб шанували й берегли і в багатих, і в бідних родинах. Існувало чимало традицій, пов'язаних з хлібом. Так, коли заходило сонце, намагалися не починати нової хлібини. Не вчиняли тісто проти великих свят. Крихти зі столу ніколи не змахували в сміття, окраець, що впав на підлогу, обережно піднімали і, поцілувавши, клали на стіл:

в **4-й гуртківець**. Послухаймо притчу про хліб.

в **ПРИТЧА ПРО ХЛІБ**

в *Якось один чоловік знайшов велику грудку золота. У своєму господарстві він, звичайно, не міг його застосувати і вирішив продати, але боявся продешевити. І пішов чоловік до мудреця з проханням допомогти визначити вартість золота. І сказав йому мудрець:*

в — *Ти що-небудь сьогодні їв?*

в — *Нічого не їв.*

— *А вчора?*

— *І вчора не їв.*

— А позавчора?

— Позавчора їв.

— От коли ти поголодуєш три доби, своє золото віддаси за шматок хліба.

Тож уміймо цінувати не примарне, а справжнє наше багатство — хліб. Кожного разу, беручи в руки запашну скибку хліба, згадуймо його творців. Шануймо їхню працю!

5-й гуртківець. Іван Драч писав:

Яйце розіб'є, білком помаже,

На дерев'яну лопату — та в піч,

І тріскотітиме іскрами сажка —

Мініатюрна зоряна ніч.

На хмелі замішаний, видме груди.

Зарум'янілий, круглий на вид.

Скоринка засмалена жаром буде,

Аж розіграється апетит.

В підсохлому тісті кленова лопата

Вийме з черені, де пікся в теплі, —

І зачарується біла хата

З сонця пахучого на столі.

• Конкурс «Відгадай загадку!»

6-й гуртківець. А зараз проведемо конкурс «Відгадай загадку».

◆ Кину її в грядочку, нехай моя загадочка лежить до весни. (Озимина)

◆ Ноги на полі, середина надворі, голова на столі. (Корінь, стебло, зерно)

◆ Що то за твір, що ні чоловік, ні звір, а має вуса? (Ячмінь)

◆ У хлів іде без шкіри, а виходить із шкірою. (Хліб у піч та з печі)

◆ Ріжуть мене ножакою,

Б'ють мене ломакою,

За те мене отак гублять,

Бо всі мене дуже люблять. (Хліб)

- ◆ Виріс в полі дім, зерна повно в нім, стіни позолочені, ще не обмолочені. (Колос)
- ◆ Без рук, без ніг, а підперезаний. (Сніп)
- ◆ Не золотий, а жовтий, не дід, а з вусами, не сам буває, а з друзями розмовляє.
(Колос)
- ◆ Б'ють мене, товчуть, ріжуть, а я все терплю, усім добром плачу. (Хліб)
- ◆ Круглий, мов сонечко, щедрий, мов літечко, на черінь просунеться, стоїть —
красується. З печі — на блюдо, їжте мене, люди, на здоров'ячко. (Коровай)

Учні представляють свої страви.

Ведуча. Без чого не можна уявити український обід?

Ведучий. Ну, звичайно, без борщу! Ця страва сприймається як те, без чого не можна обійтися, без чого відразу розпадеться життєвий ланцюг. Як не можна уявити моря без води, саду без дерев, так для українця немає обіднього столу без миски борщу. Тож переходимо до столу «Добрий борщ».

ТВОРЧА ГРУПА «ДОБРИЙ БОРЩ»

1-й гуртківець. Борщ — це символ надійного даху над головою, родинного тепла, сімейної злагоди і спокою. Настільки при звичаївся українець до борщу, що не може не згадати про нього навіть тоді, коли розмова не має ніякого відношення до кухні. «Дивись, не переборщи»,— остерігає народна мудрість. «Доборщимо і цей клопоть»,— звертається орач до помічника. Чому так часто згадують цю страву? Тому що вона настільки давно увійшла до списку традиційних українських страв, що стала одним із найголовніших і найулюбленіших символів народної кухні й сутності життя.

2-й гуртківець. Мабуть, кожен із вас, друзі, знає таку стародавню народну закличку:

Дощику, дощику!

Зварю тобі борщику

У новенькому горщику,

Поставлю на дуба,

Лини, як з луба, —

Цебром, відром, дійничкою

Над нашою пшениченькою!

Справа в тому, що в давнину борщ був своєрідною ритуальною їжею, яку приносили у жертву дощовим хмарам.

Учні пишуть на аркушах паперу складові борщу . Звучить весела українська музика.

Ведучий. «Борщ без каші — удівець, а обід — сирота», «Де піч та каша — там домівка наша». Як ви вже здогадалися, наступним ми відвідаємо стіл, на якому представлені різноманітні каші.

Ведуча. А називається він «Каша — мати наша». Чому саме так?

ТВОРЧА ГРУПА «КАША — МАТИ НАША»

На вулиці чути розмову, до хати заходять Стецько та дівчина.

Стецько. Здоровенькі були! Оце почув, що про їжу говорять та гайда до вас!

Дівчина. О, Стецю, а що то ти носиш?

Стецько. А це Уляна втербила мені гарбузяку. Казала, що каші наварить, а сама пропала, як булька на воді. А може, ти мене, Галю, почастуєш чимось смачненьким, то я до тебе посватаюсь.

Дівчина. Посватайся, Стецю, посватайся, то ще одного гарбуза отримаєш.

Стецько. А ти дівка образована?

Дівчина. Образована.

Стецько. А в заморських краях бувала?

Дівчина. Бувала, Стецю, бувала.

Стецько. А що там варять, їдять?

Дівчина. Страв кращих, ніж у нас готують, я не зустрічала!

Стецько. Ти що?

Дівчина. Ось послухай.

Я в Італії була, їла макарони.

На Кавказі — шашлики,

А у Штатах — гамбургери.

Але щось не вистачало,

Їжі нам було замало

І приснилася мені

Каша варена в печі.

Стецько. А ще і салом можна затовкти ту кашу. Я б весь баняк враз «зметелив би». А ти кашу вмієш варити?

Дівчина. Авжеж, Стецю, вмію. Особливо з гарбуза.

Стецько. Ось така дівчина мені підходить. То я буду свататись до тебе.

Дівчина. Стецю, поговорімо потім про це, а зараз залишимося на святі та й послухаємо краще, які страви готують.

Стецько. Може, і мені щось смачненьке перепаде.

1-й гуртківець. Як із крупинок каша, так із днів-зерняток складається життя. Каша — це символ продовження роду. Вона супроводжує людину від самого народження, адже є першою стравою після материнського молока.

Слово «каша» розуміють і українці, і росіяни, і білоруси, і болгары, і поляки. Це — найпростіша й водночас одна з найсмачніших страв народної кухні. «Вари воду — вода буде, сип крупу — каша буде», — цим прислів'ям визначається рецепт цієї страви. А головний секрет її — побільше масла, бо «маслом каші не зіпсуєш».

2-й гуртківець. Народних обрядів, елементом яких є каша, чимало. З давніх-давен каші присутні на весільному столі поліщуків, нею начиняють також весільні вареники і голубці. «Коливом», або «кануном», називають поминальну кашу. Особлива символіка і магічна роль каші в різдвяних святах. Головна страва на святвечірньому столі — кутя, її розводять медовою ситою, маковим молочком, узваром, посипають горіхами.

3-й гуртківець. Пшеничне зерно символізує воскресле життя, а мед означає солодкість. Перед вечерею батько прочиняє надвір двері й голосно вигукує: «Морозе, морозе! Іди до нас кутю їсти, а коли не йдеш, то не йди на жито, пшеницю, всяку пашницю!» А на свято Катерини дівчата кашею закликають Долю. Часто вони закопували горщик каші, примовляючи: «Закопали горщик каші, ще й кілком прибили, щоб на нашу вулицю парубки ходили!»

Ведучий. Цікаво, а якою ж кашею пригостять сьогодні нас господарочки?

Наперед виходять представники столу «Каша — мати наша» та представляють свою страву.

Ведуча. А це ми побачимо в кінці нашого вечора.

Звертається до глядачів. Друзі, відгадайте загадку:

Химерний, маленький,

Бокастий, товстенький,

Чимось смачним напхався,

В окропі скупався.

Глядачі відповідають: «Вареник».

Ведучий. Правильно, вареник. Тож настала черга творчої групи «Варенички непогані, варенички у сметані».

ТВОРЧА ГРУПА «ВАРЕНИЧКИ НЕПОГАНІ, ВАРЕНИЧКИ У СМЕТАНІ»

Звучить пісня «А мій милий, чорнобривий вареничків хоче».

1-й гуртківець. Вареники на столі українців — це домашнє урочисте застїлля, затишок і тепло домашнього вогнища. Ця страва завжди доречна — і в пїст, і у свято. І на сходї, й на заходї, і на пївднї та пївночї України — всюди гостя зустрїнуть вареничками. «Вареники на стїл — бїда за порїг»,— каже народна мудрїсть.

2-й гуртківець. А вже начинок для вареників не перелїчити. Із сиром, м'ясом, капустою, картоплею, вишнею — це традиційнї начинки. Такї варенички варять по всїй Україні. Але є й особовї рецепти. На Полїссї вїдомї вареники з гречаною кашею, сухими грушами, ягодами чорницї. У Причорномор'ї гостей пригощали варениками з рибним фаршем. А в Захїднїй Україні газдинї подавали на стїл «шляхетнї» вареники — з телячою печїнкою, перекрученою з салом, цибулею та перцем.

- *Читання гуморески*

ВАРЕНИКИ-ВАРЕНИКИ

Сидить москаль на прилавку,

Прищурює очї...

Так і знати: москалина

Вареників хоче.

Хоче бїдний вареників,

То й нїщо питати!

Та тїльки їх по-нашому

Не вмїє назвати.

«Хазяюшка, галубушка! —

Став вїн говорити. —

Свари-ка мне вот энтаво!..»

«Та чого зварити?..»

«Да энтаво... как, бишь, ево

У вас называют?..

Вот, что, знаешь... берут тесто,

Сыром накладывают...»

«Та бог його святий знає,

Що вам, служба, гоже!..

Тісто сиром накладають...
То галушки, може?..»
«Не галушки, не галушки,
Я галушки знаю...
Свари-ка мне, голубушка...
Все, бишь, забываю...
Уж с глаз долой, так с памяти!..
Вот энтакой бес-то!..
Да знаешь ли, энтак сыр-то,
А на сыре тесто!..»
«Та бог його святий знає
І добрії люди!..
Сир у тісті?.. Хіба, може,
Чи не пиріг буде? »
«Да не пирог, голубушка...
Экая досада!..
Да знаешь ли, туда масла
Да сметаны надо!..»
А вона-то добре знає,
Чого москаль хоче...
Та чекає барабана,
За ким затуркоче.
Як почула барабана...
Слава тобі, боже!
Та й говорить москалеві:
«Вареників, може?..»
Аж підскочив москалина...

Та ніколи ждати.

«Вареники-вареники!» —

Та й пішов із хати.

(Степан Руданський)

8-й учень ГУМОРЕСКА "СЕРЕД ДІТЕЙ"

Ти чому, Оленко, нині

То лежиш у ліжку,

То вмикаєш телевізор,

То гортаєш книжку,

А тим часом братик: менший

В маминім халаті

Миє посуд, борщ готує,

Підмітає в хаті?

Усміхнулася Оленка

- Не журіть ви брата:

Він сьогодні в ролі мами,

Я - у ролі тата.

3-й гуртківець. «Панами на всю губу» почувалися вареники на столі. Недарма в народі про багату, веселу людину казали: «живе, як вареник у маслі». І дійсно, варенички люблять поливку. «Вареник без поливки, що церква без хреста». Поливка була різною. Це і сметана, і смажена цибуля зі шкварками, і масло. «За те ми вас, вареники, величаємо, що в сметану вмочаємо»,— жартують українці. Великого пана цяці — так називали вареники з ягідною начинкою. Вони потребують особливої поливки, скажімо, меду або фруктового сиропу.

4-й гуртківець. Жодне свято в Україні не обходилося без вареників. До Святвечора — пісні з картоплею та капустою чи грибами. На щирі Масляні — із сиром та маслом. На веселі молодіжні посиденьки на свято Андрія — з «пхиком» або «пирхуни». Ліплячи вареники для парубків, дівчата у дві-три варенички загортали пісок, борошно, вовну.

У деяких наддніпрянських селах «варениками» називали останній день весілля. Гостей частували варениками з картоплею, сиром та капустою.

Ведучий. Що ж, дійсно «варенички непогані, варенички у сметані». Чим порадуєть нас господині цього столу?

5-й гуртківець

Ой, вставали раненько,
Картоплю варили,
До вечора вареників
З нею наліпили,
Наварили вареників
Для гостей хороших.
Їжте, їжте вареники,
Гості наші любі,
Вони трохи гаряченькі,
Не попечіть губи.
А вже ж у ті вареники
Картоплі напхали
Ще й перчиком притрусили,
Там його немало.
В череп'яну макітерку
Ми їх положили
Олійкою з цибулькою
Добре помастили.
Їжте, їжте, гості любі,
Рахувать не станем
Може, кому буде мало, —
Ми іще добавим.

6-й гуртківець

Є вареники у хаті —
В Україні все гаразд:
Всі — щасливі і багаті,
Щедре сонце світить в нас!

Слава хаті українській,
Слава нашій всій землі,
І вареникам у мисці,
Що на нашому столі!

«Варенички непогані, варенички у сметані» представляють свою страву.

Ведучий. У народі кажуть: «Краще нині горобець, як узавтра голубець».

Ведуча. Олександр, про що це ти?

Ведучий. Тільки уяви собі: голубці з м'ясом по-українськи, голубці зі сметаною.

Ведуча. Зрозуміло, це ти про голубці, адже вони є однією з традиційних страв українців.

Ведучі відходять на задній план.

ТВОРЧА ГРУПА «ГОЛУБЦІ — СВЯТКОВА СТРАВА УКРАЇНЦІВ»

1-й гуртківець. Голубці — поширена українська друга страва, яка готується з листя свіжої чи кислої капусти та начинки з м'яса, рису чи гречки, кукурудзяної або пшоняної круп, картоплі, квасолі, грибів, цибулі, моркви та прянощів.

Загальновідомо, що названа ця чудова страва на честь голубів, птахів, які символізують творчу силу вогню та здавна вважаються символами народження світу.

2-й гуртківець. А й справді — такі вдалі, рум'яні та м'якенькі, що так самі до рота і залітають. Без голубців важко було уявити святковий стіл в українській родині.

А начинка для голубців була різною для кожного регіону України. Наприклад, на правобережній частині Півдня України, Південному Поділлі, у Карпатах використовували кукурудзяні крупи, на Полтавщині — гречку, в решті регіонів — пшоно, яке злегка приварювали, змішували з підсмаженою цибулею, шкварками, а у свято — з сирим м'ясним фаршем, додавали спецій та начиняли цією сумішшю запарені свіжі або квашені капустяні листки.

3-й гуртківець. Голубці готували на повсякдень, але у більшості районів Правобережжя, крім Полісся, вони входили й до складу святкового меню. З 20-30-х років нашого століття голубці почали начиняти рисово-м'ясною сумішшю та тушкувати, додаючи замість квасу томатний сік, соус чи пасту.

4-й гуртківець. А зараз ви запропонуємо рецепт приготування голубців.

Ви берете пухку капустку,

Вирізаєте воронкою качан.

І кидайте у киплячий з водою чан,

Воду посоливши перед цим густо.

Листя будуть самі відпадати,
їх дістаньте. У блюдо покладіть остигати!

Тим часом моркву натріть,

подавіть багато часничка,

Перчик гіркий теж покладіть.

Солі, щоб не здригнулася рука!

А кропу і петрушки —

Багато! Зелень страві смак додасть.

Можна перцю, прянощів, лаврушки.

Ви творіть, хто на що здатний!

Усе змішайте і рукою сміливою

Фарш той оберніть у капустяний лист.

Ви в емалеву каструлю білу

Шар за шаром викладіть

І розсолем заливайте їх.

От і все! Смачного вам!

Учасники групи «Голубці — святкова страва українців» представляють свою страву.

Ведуча. А на завершення перед нами представники творчої групи «Українські напої».

ТВОРЧА ГРУПА «УКРАЇНСЬКІ НАПОЇ»

1-й гуртківець. З найдавніших часів українці готували різні напої, головним завданням яких було вгамування спраги. Серед напоїв для української кухні характерні молочні, особливо користується популярністю пряжене молоко та ряжанка. Одним з улюблених напоїв є також узвар — відвар

з фруктів. Ну і з давніх-давен в Україні царюють кваси: хлібний — з сухарів, фруктовий — із дичок — сирівець, а також борошняний, як-от ціберей. А такі напої, як чай та кава, давно стали повсякденними на усій території України.

Солодкі напої в українській кухні готуються з фруктів і ягід. З сушених або свіжих яблук, груш, вишень, малини, абрикос готують узвари, киселі.

Улюбленими напоями на Україні з давніх часів були квас і мед. Мед подавали до сочиву на Різдво, медом пригощали на весіллях. Готували його з натурального бджолиного меду шляхом варива з водою і подальшого бродіння. Послухайте про деякі з них.

2-й гуртківець. Улюбленими напоями здавна були різноманітні кваси: хлібний, буряковий, фруктовий, ягідний.

Буряковий квас був сезонний напій: виготовляли його восени, після збирання городини, і прагнули зберегти до пізньої весни, до нового врожаю буряків.

3-й гуртківець. Фруктовий квас готували здебільшого з диких груш та яблук.

Навесні у період соків, збирали й пили свіжий березовий і кленовий сік, а також переробляли їх на квас. Квас використовували для урочистих гостин, але здебільшого у повсякденному харчуванні.

Буденність цієї страви добре підкреслена у приказці: «Вчора квас, нині квас, нехай чорти мучать нас!» Тепер квас п'ють улітку, коли жарко і переважно хлібний.

4-й гуртківець. Узвар (вар, киселиця) — один з найпоширеніших напоїв на Поділлі. Виготовляють улітку із свіжих ягід: восени, взимку, навесні — з сушені.

Готували узвар і на щодень, і для святкового столу. Робили його до різдвяної й хрещенської куті «до пори»: кутя — на покуть, узвар — на базар.

Сьогодні узвар готують рідше. А сушені сливи і сьогодні готують на Святвечір, на поминальних обідах. На весіллях зі слив витягають кісточки, начиняють горіхами, поливають збитою з цукром сметаною.

5-й гуртківець. Одним з найдавніших-слов'янських страв був кисіль. Вівсяні зерна підсмажували, мололи, відсіювали, дрібну муку запарювали окропом, охолоджували до теплого стану, додавали шматок хліба і залишали на ніч заквашуватися у теплому місці. Саме від того, що тісто повинно було добре вкиснути перед варінням, страва й дістала свою назву.

Свіжо зварений кисіль заправляли коноплею або маковою олією, маковим або конопляним молоком. Для виготовлення цього «пісного» молока зерна маку чи конопель розтирали у макітрі до однорідної маси, яку розводили теплою водою, відстоювали, проціджували. Їли кисіль із хрінном, цибулею. Якщо ж хотіли зробити кисло-солодкий кисіль, до нього додавали ягоди з медом або варену й товчену сушеню, розливали у миску і охолоджували. Почату миску годилося з'їсти за один раз, бо інакше кисіль підходив водою й ставав несмачним, звідки й приказка: «Сьома вода на киселі».

6-й гуртківець. Кисіль вважали смачним, якщо він був густим. На початку ХХ ст. кисіль готували з інших видів борошна, зокрема з картопляного крохмалю. Свіжі чи сушені, фрукти варили до готовності, картопляне борошно розводили у невеликій кількості холодної води й вливали в киплячий узвар. Коли рідина загустіла — кисіль готовий. Цей спосіб дійшов і донині, входить до меню урочистих трапез. Крім того, кисіль подають, як правило, останнім і він править за своєрідний етикетний знак закінчення застілля, за що його у народі й прозвали «виганяйлом».

У наш час кисіль замінило желе. Подоляни готують його фруктове, на сметані, «пташине молоко», «бите скло» (змішують кілька різновидів желе і заливають прозорим — цікаво, оригінально і смачно).

7-й гуртківець. У сучасних напоях сталися зміни, ввійшли нові напої: чай, кава, капучіно й інші.

Чай — порівняно недавній у традиційній подільській кухні напій. Здавна, замість чаю, пили заварені трави звіробою, материнки, чебрецю, м'яти, липовий цвіт, плоди шипшини, калини, свіжозварені гілки вишні, малини, смородини, їх вживали і як ліки.

Тепер вживання чаю стало повсякденним явищем. Використовують різні сорти чаю.

Каву частіше п'ють зранку на сніданок.

Творча група «Українські напої» презентує напої.

Ведучий. Смачна наша українська кухня, щедра, як душа нашого працьовитого народу.

Ведуча. Сподіваємось, що вам було цікаво послухати про її страви. Ну а зараз, гості дорогі, запрошуємо до частування.

Ведучий. І на останок хочемо побажати від щирого серця: смачного вам!

Ведуча. Куштуйте на здоров'я та добрим словом господарочкам віддячте.

Виховний захід закінчується частуванням усіх учасників та гостей.

ВИСНОВКИ

Історія повсякденності (повсякдення; нім. *Alltagsgeschichte*) — один із сучасних напрямів розвитку історичної науки.

Важливим фактором подолання відставання вітчизняної історичної науки від європейської є «сповідування» провідними істориками-дослідниками України історії повсякденності. Становлення історії повсякденності припадає на ХХ сторіччя.

Історія повсякденності - це процес олюднення побуту, психологізація щоденного життя, ставлення людини до побутових проблем, до влади, держави і суспільства в цілому через призму особистісного сприйняття умов життя.

Стара історія - політизована чи заідеологізована, - нехтуючи повсякденними потребами людини, сприяла певним політичним силам, або ж формулювала тоталітарні настрої, або ж проповідувала анархічне ставлення до держави, політичних сил. Повернення людини в центр історії дозволяє реалізувати сучасний і перспективний ціннісний пріоритет філософії політики, а саме: не людина для суспільства, а суспільство (і держава зокрема) для людини. Таким чином, історія повсякденності безпосередньо пов'язана із політичною антропологією, яка вчить, що людина відрізняється широким діапазоном своєї мотивації (не тільки економічний чи політичний інтерес, а й культурні, демографічні, професійні тощо). Слід пам'ятати і враховувати аксіому: люди завжди адресують свої потреби до суспільства і його інститутів, коли вони приписують йому відповідальність за те, що відбувається в їхньому власному житті, за рівень свого споживання.

Доля людини у конкретному суспільстві - це найоб'єктивніший критерій гуманності

держави.

Значення вивчення історії повсякденності в школі полягає в тому, що:

- досвід повсякденності підказує шляхи адаптації до нових

умов;

- щоденність дає людині почуття впевненості;
- повсякденність формує образи певної історичної епохи;
- показує розвиток соціума через зв'язок поколінь;
- розкриває роль багатовікових традицій;
- унеможливорює конфлікт поколінь;
- дозволяє уникнути спрощеного, схематичного ставлення до минулого;
- допомагає учням краще оцінити роль і значення еволюційних форм розвитку суспільства, місце всіх його елементів в їх взаємодії.

Використання в процесі викладання історії вчителем завдань дослідницького змісту створюють можливості для перетворення історії на цікаву, справді людинознавчу дисципліну. Такими формами роботи на уроці та в позаурочний час можуть бути: проекти, МП-презентації, описи картин побуту, інтерв'ю, дослідження соціально-побутового, народознавчого, релігійного, культурницького характеру, етнографічні розвідки в період літньої практики.

Додаток 1

Методична скарбничка

1) Європа в XVI-XVII століттях. Загальні зміни повсякденності європейського життя.

У XVI-XVII століттях населення Європи помітно зросло. Якщо в середині XV століття тут жило близько 55 млн. людей (зараз приблизно стільки живе в якій-небудь одній великій європейській країні), то наприкінці XVII століття – майже вдвічі більше. Збільшення населення було пов'язане із збільшенням тривалості життя. Зросла врожайність, люди стали краще харчуватися, одержали можливість більше піклуватися про дітей, старих і хворих. Велике значення мав розвиток медицини й гігієни. Однак людське життя все ще залишалося погано захищеним. Як і в давнину, йому загрожували три страшні нещастя: голод, хвороби й війни. Особливо небезпечним було те, що вони часто приходили разом. Так, війна порушувала нормальний розвиток господарства, слідом за військовим зруйнуванням приходив голод, а через нього, у свою чергу, люди частіше ставали жертвами епідемій. Наприклад, Франція – далеко не найбідніша країна тодішньої Європи – пережила протягом XVI століття тринадцять голодувань у масштабах усієї країни, в XVII столітті – ще одинадцять. І це не враховуючи тих численних випадків, коли голод охоплював яку-небудь одну провінцію. Безліч життів уносили епідемії чуми, віспи й тифу, з якими майже не вміли боротися. І в будь-який момент людина могла стати жертвою насильства з боку солдатів, розбійників або розлютованої юрби.

Переважна більшість європейців як і раніше жили в селах, але міське населення росло

стрімкіше, ніж сільське, й городян ставало все більше. Місто, особливо велике, розвивалося швидше села й вело його за собою не тільки в галузі економіки. Умови життя, одяг, манери поведження теж спочатку змінювались у місті, а вже потім – у сільському окрузі.

У XVI-XVII століттях по всій Європі в містах будували набагато більше, ніж раніше. Старі будинки переробляли або зовсім зносили, щоб розчистити місце для нових. Однак будівництво було досить хаотичним, міські вулички залишалися вузькими та звивистими, вистачало на них і бруду. Але, на щастя, так було не скрізь. Нерідко влада й самі городяни піклувалися про благоустрій міст. Іноді (при знесенні старих кварталів, у випадку великої пожежі) з'являлася можливість для більш регулярного будівництва. Тоді вулиці розширювалися й випрямлялися, з'являлися приватні й суспільні сади й парки. Уночі міста поринали в темряву. Вуличні ліхтарі навіть у середині XVII століття були ще рідкістю, й у безмісячні ночі пізні перехожі користувалися смолоскипами. Зазвичай люди намагалися вертатися додому засвітла, адже нічні вулиці були небезпечні. Земля в місті коштувала дорого, тому будинки робилися в кілька поверхів і притискалися один до одного довгими бічними сторонами. На вулицю вони звичайно виходили вузькими фасадами шириною в два-три вікна. Будували з каменю, цегли, дерева й глини. У

XVI-XVII століттях кам'яних будинків по всій Європі стало вже набагато більше. В умовах щільної міської забудови від частих пожеж вигорали квартали, вулиці й цілі міста. У відомій лондонській пожежі 1666 року згоріло 1200 будинків – не менше третини міста. Побоюючись пожеж, міська влада часто заохочувала заміну солом'яних дахів на черепицю, але в XVI-XVII століттях такі дахи були тільки в найбільш багатих домовласників.

Житло селян звичайно було нижчим, простішим і традиційнішим за міське. Найчастіше воно складалося з одного-єдиного житлового приміщення, яке було одночасно кухнею, спальнею й вітальнею. У будинках ремісників або купців на першому поверсі звичайно розташовувалася майстерня або крамниця, на другому – житлові приміщення хазяїв. Прислуга часто тулилася на горищах. Навіть у багатих будинках майже всі кімнати були прохідними: потреба усамітнитися не була характерною для людей того часу. Лише в палацах знаті з'явилися особисті кабінети.

Інтер'єри багатих будинків пишно прикрашалися. Стіни кімнат розписували, оббивали тканиною, шкірою або паперовими шпалерами. З'явилася мода на гобелени. Підлоги покривали килимами або циновками, викладали керамічною плиткою. Європейцям уже був відомий паркет, але навіть у палацах він ще залишався рідкістю. Серйозною проблемою було й освітлення. У простіших будинках віконця закривали слюдою, тканиною або папером. У багатих будинках з'явилися шибки, хоча й не такі, як зараз: вони склалися з невеликих товстих шматків скла, вставлених у свинцеву оправу. Світла в будинку стало більше, але його однаково не вистачало. Вечорами використовували смолоскипи, свічі, вогонь каміна й вогнища. Камін і вогнище слугували й для обігріву житла, але їхнього тепла було недостатньо. З XVI століття широко використовувалися печі. Проте в будинках бувало холодно, їхнім мешканцям доводилося тепло одягатися.

Хатнє начиння змінювалося швидше, ніж зовнішній вигляд будинків. Меблі дуже залежали від примхливої моди. У бідняків меблів майже не було: пара табуретів або лав, старе барило замість стола та оберемок соломи – от і все. У багатих же будинках меблів стає значно більше. Звичайно найпримітнішим предметом у будинку було величезне ліжко – найчастіше з пологом, необхідним для захисту від комах. Для зберігання речей і для сидіння використовувалися великі скрині. Приблизно в цей час такі скрині здогадалися ставити вертикально – з'явилися шафи. Стіл був звичайним атрибутом багатого будинку, а от крісло

найчастіше було тільки в глави родини; інші сиділи на довгих лавах. З'являється поставець – прообраз посудної шафи, в якому виставлявся на огляд гостей найцінніший посуд, а також «кабінет» – секретер. Меблі були предметом гордості хазяїв, їх розписували з любов'ю, прикрашали різьбленням або інкрустаціями з дерева, срібла або слонової кістки.

2) Харчування, одяг європейців в XVI-XVIIст.

Розходження в харчуванні верхів і низів суспільства стали в XVI-XVII століттях помітнішими, ніж раніше. Бідняки їли хліб, коржі, різні каші й супи. Стіл міг урізноманітнюватися овочами й зеленню, але часто складався з однієї-єдиної страви. М'ясо вживали на свята, а от рибу – значно частіше. Пили дешеве вино й пиво. Харчування знаті й багатіїв було досить різноманітним. Його основу становило м'ясо, що «сильні миру цього» поїдали у величезній кількості. Дуже цінувалася дичина, особливо дрібні птахи: фазани, рябчики й навіть солов'ї. Овочі вважалися їжею бідняків і на столі аристократа з'являлися рідко. На парадних трапезах подавали до десяти й більше страв, але все це було по-різному приготовлене м'ясо, часто з різноманітними екзотичними соусами.

Нинішньому європейцеві їжа того часу здалася б занадто гострою. Мода на пряності, що охопила Європу в епоху Великих географічних відкриттів, прийшла лише наприкінці XVII століття. У XVI столітті Європа познайомилася з таким екзотичним напоєм, як шоколад, що був завезений в Іспанію з Америки. Про чай і каву європейці довідалися в XVII столітті, але навіть у вищих шарах суспільства звичними вони стали лише у XVIII столітті. Досить повільно впроваджувалися й інші культури, запозичені європейцями під час Великих географічних відкриттів: картопля, кукурудза, а також тютюн. Урочисті бенкети в палацах знаті були чудовим видовищем. Довгі столи покривали скатертинами, на них виставляли дорогоцінний посуд. Сільнички, блюда, кубки для вина нерідко були справжніми витворами мистецтва. Обід звичайно супроводжувався музикою й поданнями. У порівнянні з більш раннім часом застільні манери теж зробили крок уперед, але усе ще залишали бажати кращого: м'ясо їли руками (виделка в XVI столітті була у використанні лише в Італії), кубок з вином міг іти колом, пальці інший раз витирали об скатертину.

Одяг європейців у XVI-XVII століттях став набагато різноманітнішим, ніж колись. Розширився асортименти тканин. Усілякі стрічки, гудзики й пряжки прикрашали як чоловічі, так і жіночі костюми. Мода вже тоді панувала в Європі, змушуючи міняти костюми набагато частіше, ніж це було практично необхідно, і забезпечуючи роботою безліч ткаць, кравців, ювелірів... Існувала своя мода на взуття й рукавички, парфумерію й зачіски. У середині XVII століття з'явилися й надовго узвичаїлися довгі чоловічі перуки із завитими локонами. Мода народжувалася в палацах государів і аристократів, потім її переймала шляхта й багаті городяни, а їх, у свою чергу, наслідували інші. Коли нововведення досягали нижчих шарів суспільства, у вищому світі вони вже застарівали, і все починалося спочатку.

Наприкінці XV – в першій половині XVI століття головними законодавцями моди були італійці. Пізніше, із середини XVI століття, могутність Іспанії забезпечила загальноєвропейську популярність іспанському одягу – чорним стриманим костюмам з високими комірами. А з XVII століття визнаним законодавцем мод у Європі стала Франція.

У костюма було й ще одне завдання – показати приналежність людини до певного суспільного шару. Багатому городянинові було заборонено виходити на вулицю в такому ж одязі, як у представників вищого суспільства. Наприклад, у Німеччині за постановою 1530 року пояс купця міг коштувати не більше 20 флоринів, а дворянина – до 200 флоринів. Втім, часто ощадливі городяни, особливо в протестантських країнах, і самі не хотіли занадто

витрачатися на одяг.

3) Носова хустина в гардеробі людини Нового часу.

XVI століття внесло свої зміни у моду, гардероб європейця. Мода на костюми доповнилися носовою хустиною, яку носили і жінки, і чоловіки. Тканина, зображення наділялися магичними властивостями, виражали почуття. Оздоблена хустина в Західній Європі була весільним подарунком, символізувала пропозицію руки і серця. Широке мереживо по краю хустки складало одне ціле з мереживами коміра і манжет. У XVII ст. робили із шовку або тонкого голландського полотна, прикрашали мереживом, бантами із стрічок і китицями з чотирьох кутів. Нерідко вишивали в куті монограми і герби власників. Знатні дами Англії дарували своїм коханим маленькі вишиті квіточками хусточки, і ті носили їх як символ любові на капелюхах. В 20-х роках XVIII ст. в моду увійшов китайський стиль. Носові хусточки виконували під час проведення дуелей мітку бар'єру.

4) Столові прилади.

Ложка, ніж, тарілки, виделка – столові прилади – мають свою історію появи.

Ложка, яка нагадує складену ковшиком долоню, має давню свою історію. На початку XV ст. розкішні ложки із гірського кришталю, срібла, сердоліку, онікса були у сеньйорів, а їли ними лише рідкі юшки. Хоча форми їх були округлі, за обсягом вони були близькі до черпака або чаші. Маленькі ложки з'явилися у європейців тоді, коли в побут увійшли кава, чай, маслини. Правила гарного тону пропонували тримати ложку не всією п'ятірнею, а трьома пальцями – великим, вказівним і середнім. Тверду їжу їли руками і, знову таки, її треба було брати лише трьома пальцями. А щоб руки залишалися чистими, аристократи одягали рукавички.

Тарілки поширюються у XVI – XVII ст., спершу у знаті. Простий народ ще довго задовольнявся скибою хліба, на який клався м'ясний шматок, або дерев'яним кружальцем, на якому розміщувався обід. Вважається, що винахідником глибокої тарілки був кардинал Мазаріні. З XVI ст. дерев'яний та олов'яний посуд витісняється фаянсом, але в селянських родинях дерево ще довго буде матеріалом для посуду.

Ніж старший за ложку. В Середньовіччя в Європі ножі не розкладали на столі як ложки. Їжу подавали із кухні вже дрібно порізаною, а гості приходили зі своїми кинджалами – ошатно прикрашеними каменями, сріблом, черепашками. Хромування сталі, винайдене англійцем Бенджаміном Хансменом в 1750 році, зробило справжній переворот у виробництві столових приладів.

Наймолодший столовий прилад – виделка. В XIII столітті двозуба виделка прийшла зі Сходу і використовувалася для подачі м'яса, фруктів гостям із загального блюда, а так основну їжу продовжували брати руками. Користуватися виделкою, навіть в аристократичних колах, було смішним, селяни взагалі обходилися без «панських вил». Забороняли користуватися виделкою матросам англійського флоту, монахам.

5) Картопля в європейській кухні.

В XVI столітті іспанці познайомилися із картоплею в Перу. Спочатку її розводили в саках, на клумбах заради квітів, якими дами прикрашали зачіски, сукні, а вживали листя і стебла. Майже два століття знадобилося, щоб вона стала вживатися масово. Її насаджували «

згори», під тиском влади. Селяни навіть йшли від хазяїв , якщо ті змушували їх вживати чи вирощувати картоплю. Нарешті , в XVII столітті знайшовся аргумент на користь картоплі. Європа багато воювала. Посіви під час війни нищилися військами, а картопля могла пролежати ціле літо, осінь у землі під ногами армії і нагодувати потім, коли армія полишить свої позиції і зійде із картопляного поля. Так картопля в кінці XVIII століття « завоювала» європейський стіл.

б) Історія головних уборів

Європейці носили одразу два головні убори, абсолютно не схожі один на одний. Один, як і годиться, був на голові, а інший висів на стрічці за спиною.

А в середні віки у моді були капюшони, їх подовжену частину, яка іноді звисала до підлоги, використовували як кишеню, оскільки таку важливу деталь костюму робити тоді ще не вміли. До рери, тоді ж носили взуття з довгими носами, через що людина виглядала досить кумедно: їй доводилося водночас тримати носи чобіт (зазвичай для цього на них прикріплювали вірвовки) набитий крамом капюшон.

ДОДАТОК 2

Повсякдення в період війни

1. Побут і повсякденне життя англійської армії під час Столітньої війни

(Всвітня історія, 7 клас)

Буття віська складається не лише із бойових дій та походів. Не менш важливим було і повсякдення вояків, що було тісно пов'язане із життям цивільного населення, але мало свої характерні особливості, які були притаманні лише армії.

Особливе місце в хроніках займає харчування, ціни на провізію. Зазвичай раціон англійського вояка складався із телятини, свинини і баранини, засоленої та свіжої, засоленого та копченого бекону, сиру, вівсяних і пшеничних млинців та хлібу, гороху, бобів риби. Під час компаній звичайним продуктом в армії були сухі коржики з води і муки з сіллю, що зберігалися декілька днів, або і тижнів. Готували також рідку кашу із проса, вівса або пшениці. Знаменитий «Бій оселедців» (12 лютого 1429 р) стався тоді, коли на обоз із рибою , що прямував до англійських військ під Орлеаном напередодні Пасхи, напали французи.

Улюбленим напоєм солдат залишалось вино, але через його високу ціну, в широкому вжитку був ель (сорт пива).

В Англії ель був зафіксований з XV століття. Зазвичай на виготовлення еля потрібно від 3 до 4 тижнів, але деякі різновиди можуть зайняти і до 4 місяців.

Вино було напоєм, який запобігав поширенню дизентерії та інших шлункових розладів у війську.

Можновладці часто проводили після битв турніри, на яких були присутні і знатні полонені вороги. Вбивати противника було не вигідно у прямому значенні - за живого полоненого можна було взяти чималий викуп, особливо за знатну особу.

Найпоширенішими способами розважитися у вільний час від бою були азартні ігри. Набували популярності гральні карти. Знать грала в шахи, тріктрак кості.

2. БУДЕННІСТЬ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (10-й клас)

Будь-яка війна має дві сторони існування: це бій і повсякденність побуту. Вона є сукупністю смертельної небезпеки, постійного очікування загибелі, випадковості і деталей повсякденного побуту, які завжди присутні в житті людини.

Основні структурні елементи фронтового побуту складають: 1) службові обов'язки: несення вартової служби, обслуговування бойової техніки, догляд власної зброї, виконання інших робіт і т.д.; 2) години відпочинку, в тому числі й організованого; 3) бойове забезпечення і технічне оснащення військ: зброєю, боєприпасами, засобами захисту, пересування, зв'язку і т.п.; 4) житло, побутове постачання, а саме: солдатський раціон, одяг, грошове забезпечення і медичне обслуговування; 5) зв'язок з тилом, тобто листування з рідними, посилки, шефська допомога, відпустки¹.

Для солдата буденністю війни були окопи, саме там формувалася своєрідна культура - «культура окопного життя». В умовах позиційної війни значну частину часу солдат проводив саме в окопах, а отже, й облаштовував їх відповідно до власних стереотипів та уявлень. Прикладом може слугувати облаштування окопів російської армії в порівнянні з австрійськими та німецькими. Учасник Першої світової війни, письменник Тардов описав російські окопи так: «...окопи зовсім не упорядковані. На весь батальйон лише один хід сполучення у тил. У багатьох місцях окопи досягають лише пояса. Доводиться пересуватися увесь час зігнувшись. Усюди непрохідна грязюка. Яма, яка слугує туалетом, завалилася. Стіни не закопані. Окопи дуже вузькі, - двоє людей не можуть розійтись, а під час зміни наші шинелі покриваються суцільною глиняною кіркою. На усій ділянці немає жодного козирка. Про бліндажі нічого було думати. Їх усього два чи три, та і ті зроблені на швидку руку. Солдати розміщуються в ямах, які вони нарили вздовж окопів. Ями обкладені бар'єром з землі, щоби не натікала вода під час дощу»². Інший учасник війни В. Вишневський у своїх спогадах про перебування в окопах писав: «Ми тулилися під передньою стінкою окопа. За комір сипався пісок. Багато хто сидів настобурчувшись... Ходів сполучення в тил не було. Щоби сходити по потребі, доводилося виходити з окопа у поле; декому це коштувало життя»³. Набагато краще виглядали окопи в австрійців і німців. Усе той же В. Вишневський, характеризуючи окопи австрійців, писав, що вони «дивували нас своїм облаштуванням: дуже глибокі, міцні, бетонні бліндажі...»⁴. Особливу увагу заслуговують свідчення російського воєначальника, генерала від кавалерії Олексія Брусилова. Він про австрійські і німецькі окопи писав таке: «Необхідно визнати, що австрійці і німці закріплювались краще нас, більш ретельніше і у них в окопах було набагато зручніше жити, ніж у наших окопах. Крім досить широкого застосування залізобетонних споруд, у них у багатьох місцях була проведена електрика, розведені садочки і бліндажі як для офіцерів, так і для солдат».

Окопи разом з людьми „обживали” супутні їм побутові „комахи-паразити”. Життя ставало нестерпним. Це видно хоча б з одного солдатського листа в тил у Вітебську губернію, в

якому є такі рядки: «Прошу Бога, щоби швидше вбили або десь пропасти чи захворіти, але нічого не бере. Воші заїли, скільки їх розвелось, щодня відро їх можна набрати»⁹.

Великою проблемою для солдат в окопах була нестача їжі. З цього приводу Є. М. Ремарк писав: «Одним із суттєвих психологічних факторів для солдата в окопах є постійне відчуття голоду. Для солдата шлунок і травлення складають особливу сферу, яка йому ближча, ніж усім іншим людям. Навіть його словниковий запас на 3/4 запозичений з цієї сфери» . Про це згадував В. Вишневський: «...в окопах я вперше пізнав відчуття голоду. Я готовий був, немов звір, шукати їжу. Щось знайшли. Варили зелені кислі сливи і тремтіли над картоплею, якої було дуже мало». Кореспондент часопису «Земщина», підкреслюючи важливість кухні, писав, що це «солдатська газета і пошта. Увесь її штат - кашевари, каптенармус, артільщик, завжди в курсі окопного життя» . Проблем з харчуванням солдат на фронтах Першої світової війни вистачало. Практично завжди існували перебої з постачанням харчів для солдат, і внаслідок цього потреба в їжі була постійною. Особливе місце у фронтівому побуті займало вживання алкоголю особовим складом. Це не випадково. Справа в тому, що алкоголь, як і деякі інші речовини, впливають по-різному на організм і психіку людини в насильній стресовій ситуації бойовій обстановці. Під час Першої світової війни в Росії був введений сухий закон. Однак на фронт алкоголь доставляли неофіційно і навіть робили з цього прибуток. При відсутності достатньої кількості спиртного в умовах бойових стресів з'явилися морфісти і кокаїсти: досить доступний на той час наркотик заповнив порожнечу, що утворилася. Цікаво відзначити, що неприятель часто використовував потяг до спиртного як засіб завдання шкоди особовому складу ворога. Так, відомі факти, коли німецькі й австрійські війська спеціально залишали при відступі або підкидали на російські позиції пляшки з отруєним спиртним. Про проблеми, що були пов'язані з алкоголем, свідчать також листи з фронту. В одному з листів читаємо: «Офіцер наш напився, нетверезий чіплявся до однієї дівчини, а вона намагалася від нього втекти. Він в неї три рази вистрелив із револьвера, на щастя не попав» . А ось лист від кінної поліції 22-го армійського корпусу за підписом Александр, що був надісланий у м. Троїцк Оренбурзької губернії: «Люблю гульнути, а в поліції вина багато, ну я, зрозуміло, скористався нагодою і напився, як належить. А опісля поїхав розважатися...»¹⁸. Вживали алкоголь також німецькі та австрійські солдати. Так, двоє рядових 231-го Дрогачинського полку, які втекли з полону під час допиту, повідомляли, що: «Горілку возять за військами у Галіції євреї і продають австрійським та німецьким солдатам...»

Додаток 3

Чим харчувався пересічний вояк Другої світової війни. (11 клас)

Життя солдата будь-якої армії в роки Другої світової складалося переважно не з героїзму та подвигів, а з звичайних буденних речей, однією з найважливіших з яких було харчування. Варто зазначити, що норми всіх країн відповідали добовій потребі середньостатистичної людини в калоріях, але відчуття постійного голоду вояків зазвичай не залишало. Готувалися солдатські каші і супи одразу на весь підрозділ. І вже тоді із загального казана кожен борець отримував свою порцію. Норма непродуктового індивідуального набору бійця

Червоної Армії: махорка - 20 гр, сірники - 3 коробка на місяць, папір для цигарок - 7 книжок на місяць, мило - 200 грамів на місяць.

Сухпайок червоноармійця

Сухий пайок в першу чергу призначався для приготування їжі в польових кухнях на весь підрозділ, але був також пристосований для індивідуального приготування їжі в казанку з використанням багаття або грубки (плити).

Щодо пайка, то треба також зазначити, що далеко не завжди солдат міг його отримати через бої та проблеми із постачанням.

Загалом в Червоній Армії в бойових умовах передбачалася видача гарячої їжі два рази на добу - вранці до світанку і ввечері після смеркання. Зазвичай і вранці і ввечері їжа складалася з юшки (щі, борщ) та "каші-розмазні" напіврідкої консистенції. Радянські історики стверджують, що завдяки цьому в Червоній армії значно рідше траплялися хронічні запори, ніж серед німців.

Після чергового прийому їжі у солдата при собі продуктів не залишалося. Отже, в разі перебоїв з доставкою в окопи гарячої їжі червоноармієць залишався абсолютно голодним.

Особливе питання це «наркомівські сто грам». З серпня 1941 всім бійцям Червоної армії стали видавати в якості щоденного забезпечення по 100 г горілки. Як правило, роздача «наркомівських» відбувалася після бою. У 1942 році розповсюдження горілки спробували припинити та видавали її тільки бійцям, які відзначилися. Однак такий підхід не дуже сподобався особовому

складу і з часом горілку почали роздавати всім поголовно. В середньому по 50 грамів горілки щодня видавали тилу частинам, а також пораненим (якщо були згодні лікарі

З точки зору харчування, необхідності в алкоголі, звісно, не було, але він видавався як антидепресант. При підрахунку 100 фронтівих грамів на кожного бійця, які видавали після бою, а частіше кожного дня, то статистика виходить вражаючою. Доза означала споживання 18 літрів на рік на людину.

У союзників таку роль виконувала і продовжує виконувати жувальна гумка.

В якості щоденного сухого пайка в діючій армії встановлювався наступний набір продуктів для кожного червоноармійця:

500 г житніх сухарів,

200 г концентрованої пшоняної каші,

75 г концентрованого горохового супу-пюре,

100 г напівкопченої ковбаси, замінної на 70 г бекону,

150 г вобли або бринзи,

100 г сухої риби,

113 г м'ясних консервів,

200 г оселедця,

35 г цукру, солі та чаю

ЩО ЇЛИ БІЙЦІ ВЕРМАХТУ

Схема харчування у Вермахті мала низку відмінностей від радянської. Перш за все варто відзначити, що ніякої різниці в нормах харчування для солдатів, офіцерів і генералів не існувало.

Норма харчування існувала в двох варіантах: добовий раціон та недоторканий раціон. **Добовий раціон** - це набір продуктів і гарячої їжі, що видаються щодня солдату для харчування, а **недоторканий раціон** являв собою набір продуктів, який солдати частково носили при собі, а частково він перевозився в польовій кухні. Він міг витратитися тільки за наказом командира, якщо не було можливості видати солдату нормальне харчування.

Добовий раціон, видавався солдату один раз на добу відразу цілком, зазвичай ввечері з настанням темряви. Холодні продукти видавалися солдату в руки, і він мав можливість скласти їх в спеціальну сумку. Гаряче харчування видавалося - у флягу чи в казанок. Місце прийому їжі і розподіл продуктів на харчування протягом доби солдат визначав самостійно.

Повний недоторканий раціон:

Сухарі тверді 250 гр.

М'ясні консерви 200 гр.

концентрат супу - 150 гр

-або ковбаса консервована 150 гр. Кава натуральна мелена 20 гр.

ЧИМ ХАРЧУВАЛИСЯ АМЕРИКАНСЬКІ ВОЯКИ

Найпопулярнішим видом харчування американців під час Другої світової війни були сухпайки.

Основою одного із перших видів американського сухпайка став "Батончик Логана", що складався з шоколаду, цукру, вівсяної муки, масла какао, знежиреного сухого молока і штучного ароматизатора. Три таких батончики по 4 унції (113 г) були упаковані в алюмінієву фольгу і запаковані у вощений папір. Харчова цінність кожного такого батончика становила 600 ккалорій. Призначалися вони винятково для екстреного "перекусу", але ні в якому разі не для постійного харчування. Саме на основі цього батончику був створений "рятувальний", або "екстрений" польовий сухий пайок Д (Field Ration D). До 1942 року було випущено близько 10 мільйонів одиниць цього пайка.

До 1939 року Лабораторія харчування випустила варіант сухого пайка для повсякденного харчування солдатів, на випадок неможливості забезпечення їжею з польової кухні. Це були м'ясні консерви різних видів, в круглих банках (спочатку були квадратні, але від них відмовилися) вагою по 16 унцій (340 г), так звані М-одиниці (M-units). У ході війни американські солдати щодня повинні були отримувати по три таких юніта - як правило, це були консервовані м'ясо з бобами, м'ясо смажене з овочами та м'ясо тушковане з овочами. До 1941 року в цей пайок додавали цукерки і так з'явився польовий пайок Ц (Field Ration C). Харчова цінність цього раціону харчування склала близько 4500 ккалорій, стільки ж складав радянський та німецький раціон.

До 1944 року в офіційний "U.S. Army Field Ration C" входили три бляшанки з м'ясними консервами і три бляшані упаковки (B-unit), де зберігалися хлібці або галети, а також солодоці та різні розчинні напої. Тут же був і один додатковий набір, в який входили дев'ять цигарок, як заявлялося, "від хорошого виробника", таблетки для знезараження води, сірники, туалетний папір, жувальна гумка і ніж для відкривання банок.

Всього було шість варіацій меню цього пайка, які повинні були урізноманітнити солдатське меню.

Всього до кінця війни армія США закупила близько мільярда одиниць різних видів сухого пайка на загальну суму 678 млн доларів, що за сьогоднішнім курсом приблизно дорівнює 23 мільярдам 300 мільйонам доларів.

Список використаних джерел

1. *Васильчук Г.М. Вивчення «радянської повсякденності» 20-30-х років сучасними російськими істориками: проблеми теорії та методології дослідження // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. - Зб. ст.- Вип. 11. - К.: НУ НАНУ, 2007. - С.102-111.*
2. *Гогохія Н.Т. Якісні методи дослідження у вивченні радянської повсякденності 1920-30-х рр. // Вісник Луганського національного педагогічного університету ім. Т.Г.Шевченка. - 2007. - №23. - С.109-114.*
3. *Головка В. «Риба та м'ясо» історії повсякденності: теоретичні засади напряду//Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Міжвідомчий збірник наук. пр. - Вип.17. - К.: НУ НАНУ, 2007. - 494 с. -С.87-101.*
4. *Коляструк О.А. Предмет історії повсякденності: історіографічний огляд його становлення у зарубіжній та вітчизняній історичній науці // український історичний журнал. - 2007. - №1. - С.174-184*
5. *Удод О.А. Історія повсякденності: проблеми методології та джерелознавства // Історія в школах України. - К., 2005. - N 4. - С .40-45*
6. *Лустенко А.Ю. Філософська рефлексія та повсякдення // Філософська думка. - 2007. - № 3. - с.38-47.*
7. *7.Интервью с Агнесс Хеллер // Вопросы философии. - 2001. - №5. - С.159-169.*

8. Олена Подобоед.Методика.Досвід.Історія України/№20(828), жовтень 2014
9. Сенявская Е.С. Психология войны в XX веке: исторический опыт России. - М.: РОССПЭН, 1999. - С.74.
10. Тардов М.Фронт. Трилогия. - Київ: Дніпро, 1965. - С.60.
11. Бродель Ф. Динаміка капіталізма.-Смоленськ,1993 -С. 13.
12. Брусилов А. А Мои воспоминания,- М.: РОССПЭН, 2001,- С.158.
13. Фонд 2067. - Оп. 1. - Д. 2933. - Прк.. 157.
14. Худобець О. Повсякденність в історії - історія в повсякденності.// Історія і суспільствознавство №9, 2013. -С.3